

ПРИМІТКИ

До творів М. Леонтовича, укладені Я. Юрмасом

(за вид.: *М. Леонтович*. Музичні твори. 8 збірників. – К.–Х., Книгоспілка; 1924, 1930–31)

Від редактора-упорядника. Я. Юрмас спочатку приступив до видання творів М. Леонтовича анонімно – у виданні 1-го збірника «М. Леонтович. Музичні твори» 1924 р. за редакцією П. О. Козицького. Авторство приміток не зазначено, але в подальших 2–8 випусках 1930–1931 рр. Я. Юрмас усюди пише: «*наші* примітки до 1 збірника», що є типовою тогочасною формою позначки автора від третьої особи. Лише у 2-му збірнику читаємо: «Перевірів і примітки подав Я. Юрмас». На 2-му збірнику музичних творів М. Леонтовича, подарованому мені Євгеном Львовичем Ревуцьким, сином композитора Л. М. Ревуцького, є напис: «Глибокому художнику Л. М. Ревуцькому щиро відданий Юр Мас. 21 / VIII – 30» [21 серпня 1930 р.].

При написанні Приміток Я. Юрмас широко користується скороченнями, наприклад: «Л-ч», «Л-ча», «Л.» – замість «Леонтович», «Леонтовича», або «зб. піс. з Под.» – «збірник пісень з Поділля», «шкільн.» – «шкільний», «купл.» або «к.» – «куплет», «жін.», «муж.» тощо. Деякі скорочення чи аббревіатури пересічному читачеві здебільшого мало відомі. Для зручності прочитання текстів Приміток Я. Юрмаса знімаємо скорочення і подаємо слова у повному викладі. Залишено здебільшого і старий правопис (чорнетка, співанник та ін.). В англomовній версії коментарів Я. Юрмаса опускаємо деякі фонетичні деталі, що стосуються вимови слів українською, та текстів куплетів, зафіксованих у фольклорних збірниках, однак невикористані Леонтовичем в його хорових обробках; ці лакуни позначено трьома крапками.

Дударик. Ще 1899–1901 рр., працюючи в Чуківській школі, Леонтович почув цю пісню, що її співав Чуківський селянський хор, вивчивши її за збірником Бігдая – «Пісні кубанських козаків. Вып. 3. Пісні чорноморські». Вид. Кубанського Статистичного Комітету 1896 р. до 200-літнього ювілею кубанського війська (с. 73, № 35). Темп там Allegro. Леонтович тоді страшенно захопився цією піснею й залюбки наспівував її. Коли вперше почав опрацьовувати її, точно не знаємо. Але в рукописах Леонтовича, що ми їх одержали в Гришині, на Донбасі від П. А. Павловського, є поголосники хорові й струнового квартета, в супроводі якого Леонтович виконував у Гришині 1904–1908 рр. цю першу розкладку «Дударика» (той супровід є, власне, повторення хорових партій). У зошиті пісень, що їх Леонтович опрацьовував для свого шкільного хору 1908–1909 рр., лишилася друга редакція цієї пісні (із супроводом фп.). Розкладку ж на мішаний хор (4-ту редакцію) він зробив, мабуть, пізніше. На тому примірникові, з якого в Тульчині у квітні 1921 р. списав цю пісню І. І. Чижський, була дата: «14 січня 1918 р.». І чорнетку розкладки, що є в Архіві,

*)

те - пер те - бе не - ма - є, ду - да тво - я гу - ля - є,

This musical system shows the first two measures of the song 'Dudarika'. It features a vocal line in the treble clef and a piano accompaniment in the bass clef. The key signature has two sharps (F# and C#), and the time signature is 4/4. The lyrics are written below the notes.

і пи - ши - ки зо - ста - ли - ся, каз - на - ко - му до - ста - ли - ся.

This musical system shows the next two measures of the song. It continues with the same vocal and piano parts. The lyrics are written below the notes.

*) Варіант

те - пер те - бе не - ма - є, ду - да тво - я гу - ля - є,

This musical system shows a variant of the first two measures of the song. It features the same vocal and piano parts as the first system, but with a different melodic line for the piano accompaniment. The lyrics are written below the notes.

S. А.
Т. В.

Ді - ду мій, ду - да - ри - ку,

This musical system shows the third and fourth measures of the song. It includes vocal parts for Soprano (S.) and Alto (А.) in the treble clef, and Tenor (Т.) and Bass (В.) in the bass clef. The lyrics are written below the notes.

ти ж, бу - ло, се - лом і - деш, ти ж, бу - ло, в ду - ду гра - сш,

This musical system shows the final two measures of the song. It continues with the same vocal and piano parts. The lyrics are written below the notes.

писано рукою Леонтовича приблизно того ж часу. У примірникові Чижського та в двох чорнетках Леонтовича є ще одне проведення (було по порядку четверте, тобто передостаннє). Подаємо його тут разом із попереднім варіантом 4 і 5 тактів, що його Леонтович потім відмінив (3-й такт того варіанта басы й тенори співали на витриманому *ре* малої першої октави); на кінцевій ноті цього 4-го проведення в примірникові т. Чижського фермата.

Припускаємо можливість, що Леонтович, остаточно редагуючи розкладку, викинув з неї це 4-те проведення. Але певно стверджувати це не маємо підстав. Навпаки: ті матеріали, що ми їх маємо, свідчать, що Леонтович хотів це проведення лишити в розкладці (дарма, що перехід від гострих акцентів і *форте* цього проведення до м'якої лірики 5-го проведення є надто різкий). Деякі деталі щодо динаміки, акцентів, підтекстовки тощо подаємо з чорнетками, різними рукописами та друкованим примірником (у збірці «Три пісні» вид. Г. П. О. [Головполітосвіта. – В. К.] 1921 р. у Харкові). Леонтович відмінив частину тексту, як його подав Бігдай у своїй збірці: «кі пищики *валяються*, *чорт* зна кому дістануться». У чорнетці Леонтовича усюди: «*кат* зна». Леонтович на чорнетці визначив темп: «Moderato (Помірно)», у Бігдая ж: «Allegro».

Щедрик. Її Леонтович узяв, мабуть, із ч. IV збірки Поліщука–Остаповича (с. 18, № 23), що вийшла 1913 р., хоч, за згадкою проф. Б. Л. Яворського, на замовлення й за детальними вказівками якого Леонтович опрацював її, Леонтович почав працювати над нею приблизно 1910 р. Але остаточно опрацював, мабуть, пізніше. На рукописові, що його він восени 1916 р. надіслав до Києва О. А. Кошицю, була дата: 18 / VIII 1916 р. (На Різдво 1916 р. студентський хор під орудою Кошиця вперше показав киянам творчість Леонтовича, уперше з великим успіхом виконавши «Щедрик» у концерті колядок). Текст виправляємо за записом Поліщука. Темп в Остаповича: «Помалу», а в чорнетці Леонтовича: «Не хутко». Пісня з м. Краснополя Житомирського повіту на Волині. Є розкладка Леонтовича на шкільний хор. Розкладку на мішаний хор уперше надруковано в літографічній збірці «3 народні пісні» (1918 р.). В одному рукописі (не рукою Леонтовича), що був серед його паперів, така відміна: «але гроші – то полова»¹. Динаміку та інше деталізуємо за чорнетками. За рукописом Леонтовича, що одержали від М. В. Підласової, деталізуємо акцентуацію та динаміку. В останньому такті Леонтович написав «*Soli*» і поставив повну паузу для альтів; отже, цей останній такт розкладки мають співати самі-но 2 сопрани.

Ой посеред двору. Її Леонтович узяв із ч. IV збірки Поліщука–Остаповича (№ 21, с. 38), де темп: «Помірно». Із 16 куплетів Леонтович завів до розкладки 15 куплетів (5-й чомусь оминув), підтекстувавши їх по 2 під кожне проведення (під 5-те проведення – три). Ми беремо тільки перші 7 куплетів запису Поліщука. Звідки ця пісня, Поліщук не визначив. У рукописові Леонтович поставив дату закінчення твору «5 сентября 1916 года». Динаміку першого такту визначаємо за Остаповичем (хоч не ставимо тут *f*, як він поставив). В Остаповича над першою та останньою нотами приспіву стоять фермати. Своїм музичним матеріалом (давньогрецькі лади тощо) ця пісня одна з цікавіших у Леонтовича.

Ой там за горою. Кілька щедрівок та колядок (а серед них і «Ой там за горою») учитель співу по Тульчинських школах Ф. І. Лотоцький записав у с. Паланці, Гайсинського повіту на Поділлі і в роки імперіалістичної війни передав

їх Леонтовичу. Колядки «На Ордані» та «У нашому дворі камінь ламають» (обидві недруковані), що в рукописах Леонтовича мають нотатку: «с. Паланка Гайс.[инський повіт]», Леонтович опрацював за період від середини червня до середини грудня 1916 р. (на цих рукописах є низка дат). Отже, гадаємо, що й «Ой там за горою» також опрацювано 1916 р. Уперше її видруковано в літографічній збірці (разом з «Ой, гордопишний пан-господарю») наприкінці грудня 1918 р. (у Києві). За чорнеткою Леонтовича деталізуємо динаміку та виправляємо підтекстовку. Текст Леонтович, як видно, переробляв. На одній із перших чорнеток є низка варіантів тексту, а подекуди й нові куплети. Розкладку цю Леонтович опрацював дуже пильно: у чорнетках лишилася низка варіантів.

Ой, гордопишний пан-господарю. Цю колядку Леонтович записав від М. Рошаківського. Пісня з Ушицького повіту на Поділлі. Опрацювано розкладку восени 1918 р. (на звороті одної з перших чорнеток – «Легенда»...). У двох чорнетках під I проведенням підтекстовано так: «По горах-горах сніженьки лежать...», але в інших рукописах цього тексту немає. Речення «Ой дай, Боже» ми всюди замінили на «Добрий вечір»; викинули ми й два куплети: «3. По твоїм дворі сам Господь ходить. 4. Сам Господь ходить та все лагодить». У чорнетці Леонтовича є примітка: «У четвертому варіанті баса можна викреслити» (ті ноти Леонтович узяв у квадратіві дужки). У I проведенні в останньому такті в альтів на складі «епо» усюди (крім одної чорнетки) стоїть *pe*; але ми за одною чорнеткою виправляємо на *mi*. Уперше цю розкладку Леонтовича надруковано літографом разом із «Ой там за горою» (наприкінці грудня 1918 р.). Розкладку ми зредагували: 1) за тим виданням, 2) за трьома чорнетками Леонтовича, 3) за двома чиймись рукописами, що є в Архіві Леонтовича, та 4) за одним рукописом із Музично-Теоретичної Бібліотеки ім. К. Стеценка при Київській Філії ВУТОРМ (його, мабуть, переписано з літографічного видання). На 3-голосний хор цю колядку розклав К. Стеценко (див.: «Колядки й щедрівки», вид. Губсоюзу, колишнього Дніпросоюзу, № 30).

Ой в Львові. Її Леонтович узяв із ч. IV збірки Поліщука–Остаповича (№ 22, с. 40). Динаміку деталізуємо за чорнетками. Приспів «Ой дай, Боже» та «Святий вечір», що в етнографічній редакції чергувалися один з одним (чотні куплети перший, нечотні – другий), П. Козицький, редагуючи цю розкладку, замінив на «Щедрий вечір», а в 21 куплеті – «собі» (замість «у Бога»). Текст Леонтович подекуди змінив. Як Леонтович позначив у чорнетці, чоловічі голоси співають 1-й такт 3-го проведення на слові «Ой!» Текст 14–16 куплети виправляємо за Поліщуком. Пісня з с. Бурківці Житомирського повіту на Волині. Розкладку Леонтович опрацював за років революції (імовірноше – 1918 чи 1919 р.).

Коза. Її Леонтович узяв із збірника Квітки (№ 49, с. 56), де визначено темп: «Allegro». У чорнетках же Леонтович визначає темп розбіжно: «Allegretto (Не хутко)» та «Весело», а на одній із первісних чорнеток – «Помірно (Modera-

¹ Ця фраза найбільш відповідає логіці розвитку думки. Доцільно було б співати саме так. – В. К.

то)». Текст почасти виправляємо за записом Квітки. Слова «та й підвелася» Леонтович, очевидно, додав від себе, бо в Квітки їх немає. Початок 4 куплета у Квітки: «Пущь!», а Леонтович переробив на «Тут». На деяких чорнетках початок розкладки в жіночих голосах – *f*, а 5 куплета – *mf*. Пісня ця – поширена по багатьох місцевостях України різдвяна гра. Пісня із Звягеля, на Волині. Розкладка – 1918 р.

В полі-полі (Щедрівка). Її Леонтович узяв із ч. IV збірки Поліщука–Остаповича (№ 24, с. 44). Пісня із м. Почаївка Крем'янецького повіту на Волині. Із 8 куплетів ми подаємо тільки 1, 6, 7, 8 (розбивши 6 та 7 кожен на два куплети), бо решта – релігійного змісту. В основу редакції беремо викінчений рукопис Леонтовича з датою: «11 Августа 1916 года». В іншій чорнетці та в поголосниках є варіанти 2-го проведення (але там зовсім нема 1-го проведення); наприклад, у поголоснику є заспів «Щедрий вечір» альтів (*ре* 1-ї октави), тенорів (*фа* малої октави) та басів (*сі-бемоль* великої октави), ритму – півноти, чвертка (2 рази, тобто 2 такти); а в чорнетці з початку приспіву до кінця йде динамічне посилення, що на ферматі доходить *forte*, а на кінцевій ноті зразу спадає; із поголосників беремо *фа-дієз* тенорів у 1 такті 2 проведення, але його можна й не співати. Динаміку перших двох тактів визначаємо за Остаповичем (решта – Леонтовича). В Архіві Леонтовича є нотний аркуш із чорнетками пісень, що їх Леонтович умістив до своєї «II збірки пісень з Поділля»; на тому аркуші є дві розкладки без будь-якого тексту й назви, писані іншою рукою, що нагадує руку К. Г. Стеценка; це – щедрівка «В полі-полі» (іншого характеру аранжування) та колядка «В Почаєві»; хто автор – Леонтович чи Стеценко, з'ясувати поки що не вдалося; так само нерозв'язане питання про час розкладання.

Р. С. Коли цю пісню було вже виготовлено до друку, нам пощастило розшукати зошит: М. Леонтович – «Українські народні пісні для мішаного хору», видавництва «Україна» в Ляйпцігу, де першим номером надруковано цю пісню. Розкладка тут однокуплетова, але подано обидва варіанти (наше перше проведення подано там як «інша розкладка»).

Воротар. Друковано III [десятку «Народні пісні»], № 7.

Гра в зайчика. Цікава історія трапилася з цією піснею. Приблизно в вересні 1920 р. учитель одної з тульчинських трудшкіл, що вчився в Леонтовича музично-теоретичних дисциплін, Г. Д. Гриневич награвав уривок мелодії цієї пісні. Леонтович почув, зацікавився й попросив дати йому цю пісню. Хоч Гриневич відмовлявся, бо чув ту пісню в с. Слобідці Ярошівській Могилівського повіту на Поділлі ще за передвоєнних років і не міг гаразд згадати мелодії та зовсім забув слова, але Леонтович умовив таки дати бодай уривок мелодії, а щодо тексту, то Леонтович сказав: «Напишіть слова так, щоб для дітей було підходяще». Наказ цього т. Гриневич виконав. Леонтович трохи переробив текст та опрацював розкладку (що її з чорнеток зредагував П. О. Козицький, для закінчення додавши 4 останні такти та визначивши темп і динамічні нюанси). І вже після смерті Леонтовича т. Гриневич переїхав до Слобідки Ярошівської. Тут він розпитав у дівчат і хлопців про мелодію та згадав справжні слова пісні. Подаємо їх:

1. Зай-чи - ку, зай - чи - ку, мій брат - чи - ку!
 Не хо - ди, не бро - ди по го-род - чи - ку!
 Не то - лоч, не то - лоч гряд - ки м'ят - ки!
 2. Зай - чи - чок, зай - чи - чок від - бі - га - с,
 на пра - ву ні - жень - ку на - ля - га - с.

1
 2
 Бо мо - я гряд - ка, Ой вби - то чи не
 як па - ні мат - ка,
 бо мо - я груд - ка,
 як ба - ла - мут - ка!

вби - то - ні - жень - ку пе - ре - би - то.

3. «Я з по - по - во - го ла - ну, Я з дя - ко -
 ви - би - рай со - бі гар - ну!

-во - го лу - гу, ви - би - рай со - бі дру - гу!»

Ця пісня – весняна гра: дівчинка за зайчика стоїть серед кола (що співає), припадає на праву ніжку тощо.

Мак. Друковано II [десятку «Народні пісні»], № 2. Слова (2, 8 куплетів) взято з варіанту ч. 85 із збірника А. Конощенка, III сотня. Мелодію приспіву в першому викладі куплета (такти 3–7) перенесено проти пісні на кварту вниз, такт 9 (і аналогічний в 2 викладі) змінено. Коду додано. Внесено зміни в текст: замість «отак» – «у ряд», замість «по вулиці» – «на вулицю».

Ой ходить Семенко. Друковано II [десятку «Народні пісні»], № 8. В оригіналі: «Ой ходить царенко», «він свою царівну шукає».

Ой хто в тому лісі стукає, гукає. Її Леонтович узяв із збірника К. Квітки «Народні мелодії з голосу Лесі Українки» (№ 34, с. 45). У чорнетці розкладки визначив за Квіткою темп: «Allegro non troppo» та характер виконання: «molto risoluto». Другий такт приспіву виправляємо за чорнеткою, а текст 3, 4, 6 та 7 куплетів – за записом Квітки. 8–15 куплети етнографічної редакції Леонтович не завів до розкладки. У Квітки пісня в тональності *cis-moll*. Пісня з с. Колодяжного Ковельського повіту на Волині. До неї Квітка подав примітку: «В с. Колодяжному люде взагалі намагаються співати якомога грубше (нижче), і сю манеру Леся вдала в тих піснях, де вважала її характеризуючою, так у цій купаловій». Розкладку Леонтович опрацював, мабуть, 1918 р.

А вже сонце заходить. Її Леонтович узяв із ч. I збірника Поліщука–Остаповича (с. 47, № 25). У чорнетці Леонтовича та в Поліщука пісня має назву: «Обжинки». Динаміку 1 куплета та фермати 1, 6, 8 куплетів подаємо за чорнеткою Леонтовича та записом Остаповича. Текст перших 2 куплетів склав, мабуть, сам Леонтович, бо в Поліщука вони зовсім інші: «1. А наш пан молоденький (2), під ним кінь вороненький (3), 2. По полі проїзжає (2), женчиків припрошає (3)». У деяких чорнетках Леонтовича

початок 1 куплета є й такий: «Вже сонечко заходить». Текст 2 куплета виправляємо за чорнеткою Леонтовича. Із решти 15 куплетів запису Поліщукового Леонтович одібрав тільки деякі, змінивши другу половину 7 куплета (у Леонтовича 6) – «аж під панську браму». Леонтович зовсім оминув такі куплети: 4 – «В нашого пана обжинки, дасть нам пан горілки», 8 (у Леонтовича – після 6) – «А у нашого пана та золота брама», 9 – «А срібнії одвірки, то й дасть нам пан горілки», 10 – «Вийди, паночку, до нас, викупи віночка в нас», 11 – «Наша пані не пишна, аж за брамоньку вийшла», 12 – «В червоних черевичках, в рученьках горілочка», 13 – «Ключами задзвонила, що в полі обробляти», 16 – «Наша пані домує, нам вечерю готує». У Поліщука 14 куплет (у Леонтовича 7) такий: «Хвалю я тебе, Боже, зібрала всеньке збоже». А текст 17 куплета Леонтович підтекстував під I проведення, як останній (9-й) куплет своєї розкладки: «Нам вечеря не мила, нас праця потюмила». Редактор [музичний] його П. Козицький 8 куплет та другі половини 4, 5 і 7 куплетів зретагував за текстом обжиночних пісень у П. Чубинського – «Труды Этногр.-статистической экспедиции...», т. V (32 та 54 пісні). Але Леонтович користувався, очевидно, тільки-но Поліщуковим записом. Отже, тому тексти цих пісень реставруємо за чорнетками Леонтовича та записом Поліщука. Пісню цю Леонтович опрацював 1919 р.

Женчик-бречничок. Друк. V [десятку «Народні пісні»], № 10. Порівняно Квітка «Народні мелодії», ч. 21.

Із-за гори сніжок летить. Першу редакцію Леонтович зробив ще перед революцією, за часів війни, і виконував її на концерті в Тульчинській школі. Та редакція – однокуплетова. Другу ж редакцію, багатокуплетову, що друкується тут, він опрацював мабуть, пізніше (р. 1918 чи що). У чорнетці 1-ї редакції Леонтович зробив примітку: «Жіночий хор в ля мінор». Отже, він, очевидно, мав на увазі, що в цій тональності жіночий хор може виконувати цю пісню самостійно, без супроводу чоловічих голосів. (Партії жіночих голосів тут викладено майже так само, як і в II редакції). У рукописі 1-ї редакції Леонтович подає текст ще одного куплета (по порядку – 5-го): «*Бо сидельце – дорогеє, все срібнее-золотее*». У рукописах 1-ї редакції та в чорнетках 2-ї редакції Леонтович поділив пісню на 8 тактів такого розміру: $\frac{2}{4}, \frac{2}{4}, \frac{3}{4}, \frac{2}{4}, \frac{3}{4}, \frac{2}{4}, \frac{2}{4}, \frac{3}{4}$. Звідки взяв пісню – не знаємо (жодних нотаток про це не залишив). У II сотні Конощенко є варіанти цієї пісні (див. №№ 28, 29 та 30). Хоч Леонтович частенько використовував записи Конощенкові, але цю пісню він ніби не звідти взяв (бо ті варіанти й мелодією, і текстом чимало відмінні від його розкладки); не відкидаємо можливості, що цю пісню Леонтович сам записав від когось, хоч і не позначив цього. У V десятку видання Дніпросоюзу темп: «Помірно (Moderato)». Про цей твір Леонтовича дивись статтю П. Козицького «Творчість Миколи Леонтовича» («Музика». – 1923 р. – № 1. – с. 10). За рукописом Леонтовича, що його одержали від М. В. Підласової, виправляємо тенорову партію останніх трьох чверток 2-го проведення та чимало деталізуємо динаміку й акцентуацію. На ньому Леонтович поставив

дату: «14 травня 1919 року, м. Київ». Можливо, що це дата закінчення розкладки або остаточної її обробки.

Ой темная та невидная ніченька. Леонтович записав її восени 1918 р. (у Тульчині) від своєї учениці К. М. Чернявської (з с. Кусиківці Літинського повіту на Поділлі). Опрацював розкладку в березні–квітні 1919 р. (у Києві). Як згадує С. Ф. Тележинський, «писав він її більше місяця. Вона йому страшенно подобалася. І варіантів було, мабуть, не менше 18. Одного дня, як прийшов він на працю (до Всеукраїнського музкомітету)¹, він сказав нам, що для останнього варіанту, щоб його остаточно викінчити, йому не вистачало ля, а воно, мовляв, «мені сьогодні вночі приснилося». Отже, як бачимо, Леонтович надавав великої ваги сопрановому ля (другої октави), що стоїть у 4-му з кінця такті. На рукописові після 3-го проведення (7–9 куплети) Леонтович поставив дату 26 / IV 1919 р. Отже, 4-те, останнє, проведення він зробив, очевидно, через кілька днів після цього. Серед матеріалів із текстами нар. пісень (що для Леонтовича списували його учениці) є текст і цієї пісні. Тут є деякі відміни: у 2-му куплеті – «*Зажурилася та сокольова матінка*», у 6-му (а в Леонтовича 7-му) – «*Чорну галоньку, молоду дівоньку готують, чорну галоньку, молоду Маринку гутують*». Динаміку 2-го та 3-го проведення деталізуємо за чорнетками. У чорнетках та в друкованих примірниках (літографовані «Дві нар. пісні» 1919 р. та V дес. вид. Дніпросоюзу 1921 р.) Леонтович темп визначив: «Andantino». За рукописом Леонтовича, що ми його одержали від В. М. Підласової, деталізуємо динаміку та акцентуацію. На ньому Леонтович написав: «Посвята любій учениці Н. Т.» [Н. Танашевич. – В.К.]. Темп визначив: «Не хутко». Відміни там такі: 1) 1-ше проведення почати з *mp*, 2) 3-тє проведення чоловічі голоси співають *mp*, 3) у 7 куплеті «галоньку» Леонтович пише з великої літери, а в 9 куплеті пише «парі».

Синє море. Її Леонтович записав на Великдень (на початкові квітня) 1920 р. в с. Стражгород Гайсинського повіту на Поділлі від Н. В. Танашевич. Дещо в тексті виправляємо за поголосниками Тульчинського Державного Хору 1920–21 р. В одному з тих поголосників (не рукою Леонтовича писаних) темп: «Andante». У чорнетковій розкладці є варіант, не заведений до друкованого примірника.

Ой лугами-берегами. Її Леонтович записав від М. Рощахівського. Пісня з Ушицького повіту, на Поділлі. Розкладку, підтекстовку та динаміку (особливо в 3-му куплеті) виправлено за чорнеткою. Розкладку Леонтович опрацював 1916 р. (на звороті чорнетки цієї розкладки Леонтович умістив: «Ой, вербо-вербо», уривок з «Ой у полі та туман-димно» на мішаний хор та недруковану «Ой піду я в долину» й «Що то за предиво»), хоч, може, й трохи пізніше – 1918 р.

Ой нас, братці, п'ять. Її Леонтович узяв із III сотні Конощенко (№ 12, ст. 21), поробивши деякі відміни; наприклад, там розмір $\frac{5}{4}$ (4 такти), тоді як Леонтович зробив його мінливим, відмінивши подекуди й ритм. Леонтович узяв тільки 1–6 та останні 14–15 (у Леонтовича 8–9) куплети (у 7–13 куплетах говориться про «братів рідних»

¹ Всеукраїнському – Всеукраїнського музичного комісаріату. – В. К.

та «сестриць»). Темп у Конощенка – «Andante». Цю розкладку Леонтович зробив 1920 р., незадовго перед смертю. Виправляємо тут за чорнеткою. Підтекстовку басів до 2-го куплета Леонтович позначив: «ой, ще мір» та «мені вір» (отже, так само – і до 5 та 8 куплетів). Динаміку та темп визначив П. О. Козицький.

Козака несуть. На чорнетці Леонтович позначив: «Marche funebre. Largetto», а на іншій (первісній) чорнетці: «Andante» (як і в збірнику К. Квітки «Народні мелодії», № 167, с. 175, звідки Леонтович узяв цю пісню). Розкладка авторові, мабуть, дуже подобалася, бо на одній чорнетці є напис червоним олівцем: «Дуже гарно!» Динаміку деталізуємо за чорнетками. Пісня з Гадячого на Полтавщині. Як зазначає К. Квітка, повніший текст є у Лисенка, V, № 37, II.

Ой а в городі / Ой у городі. Її Леонтович узяв із частини I збірника Поліщука–Остаповича (№ 23, ст. 43). Тут назва пісні – «Ой у городі»; так само починається й перший куплет, друкований окремо; але 1-й куплет, підтекстований під мелодією, має початок: «Ой, а в городі»; цю розмаїтість залишаємо й у розкладці Леонтовича (вона, можливо, походить від недбайливості записувача тексту К. Поліщука). Решту тексту виправляємо за тим записом. Пісня з с. Жеребки Житомирського повіту на Волині.

Ой у лісі при дорозі. Її Леонтович записав (мабуть, наприкінці травня чи на початкові червня 1919 р.) від Б. Цікаловського, що чув її на Поліссі. Записуючи мелодію, Леонтович позначив: «рекрутська»; текст там трохи відмінний. На окремому аркуші Леонтович списав текст цієї пісні. Із нього він чомусь не завів до розкладки 7-го куплета: «Іди, іди, мій синочку, та за менчії браття, дадуть тобі, мій синочку, та казенне плаття»; інші куплети там мають теж деякі відміни проти друкованого тексту. Темп Леонтович визначав розбіжно: на першій чорнетці – «Andantino», на іншій – «Molto allegretto», а в IV десятковій видання Дніпросоюзу, де вперше надруковано цю пісню, – «Moderato». Розкладка ця передруковується тут без змін проти друкованої в IV десятку. Леонтович її опрацював, очевидно, влітку 1919 р.

Ой час, пора до куреня. Леонтович записав її десь на Поділлі (можливо, що в Білоусівці, Тиврові чи Чукові, де він записував перші свої пісні). У рукописові такі відміни: у 2-му куплеті – «аж до другої весни», у 4-му – «вже перестали»; але, друкуючи в «II збірці пісень з Поділля», Леонтович змінив їх.

Попід яром, яром. Її Леонтович записав у Києві 1919 р. від С. Ю. Папа-Афанасопуло. Тоді ж (до кінця вересня 1919 р.) опрацював і розкладку. На чорнетці запису лишився (правда, незакінчений) текст 7 куплета: «Ідїть ви, козаки, ідїть гайдамаки! Не треба грїха...». На одній із чорнеток Леонтович визначив темп: «Andantino». У чорнетці є кілька варіантів.

На городі та все білі маки. Її Леонтович узяв із частини II збірника Поліщука й Остаповича (№ 6, ст. 15). Леонтович трохи відмінив текст. Темп Остапович визначив: «Ходою». Динаміку деталізуємо за Остаповичем. Пісня з с. Бурківці Житомирського повіту на Волині. Крім Леонтовича, її

розклали: на 2-голосний (шкільний) хор – К. Стеценко (див. «Шкільний Співаник», вид. «Вернигори», ч. II, № 10, ст. 8) та на мішаний хор – М. Вериківський (див. «10 нар. пісень», вид. ДВУ, ст. 3, № 1).

Ой з-за гори чорна хмара встала. Її Леонтович узяв із I сотні Конощенкової (№ 67, с. 92), оминувши чомусь 6–9 куплети, що в цій пісні мають найбільшу соціальну вагу й насиченість: «6. За Дунаєм тяжко-важко жити: там не дають ні їсти, ні пити. 7. Там не дають ні їсти, ні пити – заставляють роботу робити. 8. Заставляють роботу робити: тесаками сиру землю бити. 9. Шабельками канави копати... Ой, тут же нам, братці, помирати! ...» (а 10 куплет запису Конощенкової Леонтович узяв за останній – 6-й – куплет своєї розкладки, змінивши «Ой, тут же» на «Ой, там же»). Пісня з с. Обознівки Єлисаветградського повіту на Херсонщині. У 5–6 тактах з кінця пісні Леонтович передав мелодію з партії сопран до партії басів, а в 4 з кінця такті – змінив мелодію. У Конощенка пісня в G-dur. Дещо в розкладці виправляємо за чорнеткою Леонтовича, що опрацював її в періоді між 1910 і 1916 рр. У збірникові Леонтовича – «Українські народні пісні для мішаного хору» видавництва «України» в Ляйпцігу цю розкладку надруковано в трохи іншій редакції.

Над річкою бережком (беріжком). Її Леонтович узяв із I сотні Конощенкової (№ 85, ст. 117). Темпи там: «Andante» а розмір – 2/4. Там є ще текст 6 куплета: «Як я долі не знайду, до шинкарки в шинк зайду. Гей, гей! Забуду біду»; а в 1 куплеті там: «бережком». Пісня з х. Цибульки Єлисаветградського повіту на Херсонщині [тепер Кіровоградської області. – В. К.]. В одному з рукописів Леонтович визначив темп: «Allegretto (Трохи хутко)», а в одній чорнетці зробив таку примітку. «Пісню можливо пристосувати для 3-х голосного хору в складі сопрано, альта і тенора; S. провадитиме партію S. і A., альт – партію тенора, а тенор – баса. Співати в f-moll або g-moll. Пісня в g-moll може співатись і жіночим (3 г.) хором з низькими гучними альтами». Акцентуацію та динаміку деталізуємо за чорнетками та друкованим примірником (у II десятку вид. Дніпросоюзу). Розкладку Леонтович опрацював, мабуть, 1915–1916 рр.

Ой горе тій чайці. Її Леонтович узяв із II сотні Конощенка (№ 9, ст. 15). Знаки акцентуації беремо звідти ж. Там темп такий: «Adagio Sostenuto». Текст 4-го куплета виправляємо за Конощенком. У чорнетці Леонтовича є примітка: «Щоб співати пісню двохголосно, треба викинути тенора і баса». Пісня з с. Обознівки Єлисаветинського повіту на Херсонщині [тепер Кіровоградської області. – В. К.]. Ця пісня взагалі дуже поширена на Україні й є в збірниках багатьох із записувачів української народної пісні. Є думка, що автор її гетьман Мазепа, а чайка, мовляв, символізує Україну.

Ой ніхто ж там не бував. Рукопис без тексту (Музичний Архів) Мелодія зі збірки К. Квітки «Народні мелодії», ч. 27, відкля ми й взяли текст.

Черчик. Друковано IV [десятку «Народні пісні»], № 4. Мелодія зі збірника Поліщука «Збірничок найкращих українських пісень з нотами», К., 1913 р., ч. III, № 25. Записано

в с. Нискиничі, Острозького повіту на Волині. Пропущено проти Поліщука 1 куплет слів. Додаємо слова зі збірника.

- (9). Молодицям нема воленьки
Та й по вуличці ходити.
- (10). Бо у запічку дитя кричить,
А на печі воркотун вурчить.

(Співають, як 3 і 4 куплети).

В чернетках Леонтовича (Музичний Архів) є варіант 1 куплета, який і уміщаємо.

Поміж трьома дорогами. Друковано II [десятку «Народні пісні»], № 1. В колишньому варіантові пісня починалася: «Межи трьома». Мелодія від Л. Юркевича.

Не стій, вербо. Рукопис. Чернетка олівцем писана. Слова під 2 куплетом.

Чорнушко-душко. Працювати над цією піснею Леонтович почав у рр. 1902–1906. На одній чорнетці (із I редакцією «Чорнушко» та із розкладкою «Межи трьома дорогами») Леонтович зробив напис: «Дякую дуже шановному добродію Л. М. Юркевичу, з голосу котрого я записав осі пісні». Тут же він позначає: «м. Стрижавка (Вінницького повіту)». Приблизно того ж часу – і II редакція, де Леонтович позначив: «Весільна». Третю редакцію Леонтович умістив до рукописного зошиту «5 пісень з Поділля», що його готував до друку й на обгортці позначив: «1907 року» (цей зошит передано з колекції нотодрукарні Чоколова до Архіву Леонтовича при Київ. Філії Музичного Товариства ім. Леонтовича) (акцентуацію та динаміку деталізуємо за оригіналом). IV та V редакції Леонтович опрацював у рр. 1910–1916, а VI редакція – уже під час революції (один із поголосників її має дату: «5. 1918 р.», тобто, мабуть: «травень 1918 р.», коли Леонтович на короткий час виїхав із Києва до Тульчина, щоб кінчити навчальний рік у школі); Темпи Леонтович міняє: у I редакції – «Весело», у II редакції – «Allegro», у III редакції – «Жартливо». До III редакції Леонтович нотує: «Осю піснею можна співати і тоном вище». У I редакції над тактом із словами «бо коваль кує» Леонтович написав: «Трохи скорше». Кінчаючи співати пісню, треба зробити фермату на першій вісімці останнього такту (на складі: «да») – так Леонтович нотує в I та V редакціях. У всіх редакціях Леонтович уживає тверде закінчення слова «хтят». Відміни в тексті: у I редакції – «жінку все» (замість «все мене»); у II редакції – «буде малювати, жінку цілувати» (зам. «бо маляр малює, жінку все цілує»); у I та III редакціях – «ремесличка»; для IV редакції Леонтович, очевидно, хотів ґрунтовно переробити текст, бо в чорнетці цієї редакції він нотував і позакреслював такі речення: «Бо він буде пити, мене стане бити», «Швець не йде (не піде) із хати, буд», «Бо швець шкури мне, нікуди», «У танець не йде, тільки шкури мне», «Буде шкури мняти», але лишив не закреслене таке: «2) Тільки шкури мне, у танець не йде. 3) Той маляр малює, мене все цілує», у V редакції – «хоч коваль кує, але дуже п'є», «у танець не йде, тільки шкури мне» та «буде малювати, мене шанувати». Отже, тепер маємо деякі підстави думати, що відмінний текст VI редакції – це поетична творчість Леонтовича. Варіант цієї

пісні з під назвою «веснянка» є в III сотні А. Коношенка, що записав її в с. Королівка Сквирського повіту та в с. Животівка Таращанського повіту на Київщині.

Котилася зірка. Є дві чернетки, що різняться викладом 1 куплета. В основу покладено чернетку тільки з точно означеними куплетами (Музичний Архів).

Ой у саду голуби гудуть. Рукопис (Музичний Архів). Є другий, простіший варіант 1 куплета, в якому 1–5 такти мають витриману квінту між басом (f) і тенором (с).

Наїхали гостоньки. Цю пісню передруковано було з IV дес. вид. Дніпросоюзу. Записуючи (1919 року) мелодію й слова від Шишківського (що співав тоді в I Укр. Національному Хорі в Києві), Леонтович позначив, ще це пісня «весільна». Пісня з Київщини. У первісному записові, замість друкованих 2–4 куплетів тексту, є тільки два куплети, викладені так: «2. Стали пити, кіньми грати, горішину ломати. 3. Орішину ломати, (2 р.) Марусину підмовляти». В останньому куплеті – «Там вітри все буйніі». У трьох чорнетках кінець 3-го куплета – «та горішину ломати». На чорнетках Леонтович позначив, коли опрацював пісню: «3–16 вересня 1919 р.» та «4–17 вересня 1919 р.». Деякі динамічні нюанси подаємо за чорнетками. У чорнетках початки обох проведень (1 та 5 куплетів) Леонтович позначив *f*. Отже, первісний намір Леонтовича, очевидно, був – співати голосніше. Але пізніше, готуючи свої пісні Дніпросоюзові до видання, Леонтович, як видно, вважав за потрібне пом'якшити звучність. У рукописові Леонтовича, що ми його одержали від М. В. Підласової, друге проведення позначене *mf*. Тут Леонтович проставив дату: «25 Вересня 1919 р.». У матеріалах із текстами народних пісень (що для Леонтовича писали його учениці) є інша редакція тексту цієї пісні; тут, замість Марусини, фігурує Килина; є й нові куплети, як напр.: «В нас верби грушки родять, в нас дівки в златі ходять».

Через сінечки вишнев сад. Її Леонтович узяв із ч. IV збірки Поліщука–Остаповича (№ 5, с. 9–10), де темп: «Веселенько». Розмір тут мінливий: 3/4 (1-й такт у Леонтовича), 3/8 (2–3 такти Леонтовича), 3/4 (4–5 т.т.), 6/8 (6–7 т.т.), 5/4 (так само, як і в Леонтовича, з 8-го такту до кінця пісні). Мелодію Леонтович трохи змінив. Текст, що в записях Поліщуків узагалі має багато помилок, плутаний також і в цій пісні. Пісня з с. Троша Житомирського повіту на Волині. Чорнетку Леонтовича цієї пісні ми знайшли серед нот О. А. Кошиця, що лишилися в Києві. За ласкавої згоди О. А. Кошиця використовуємо цей рукопис. Очевидно, Леонтович намірявся зробити ще одне проведення, але в чорнетці проставив тільки номер («II»), самого ж проведення чомусь не зафіксував. Розкладку опрацював, мабуть, 1916 року.

Ой як миленькому постіль слати. Друковано III [десятку «Народні пісні»], № 4.

А в тому саду. Мелодія зі збірника К. Квітки «Народні мелодії». К., 1917 р., ч. 3. Рукопис написано 4–IV, 1920 р. в с. Марківці.

І в вас, і в нас. Цю розкладку Леонтовича П. О. Кошицький зредагував до I видання цього збірника, мабуть,

тільки-но за чорнеткою запису мелодії й слів та за одною невикінченою чорнеткою розкладки Леонтовича. Розшукавши два нові викінчені рукописи цієї розкладки (один із цих рукописів М. Ф. Гречулевич через О. П. Рижія передав до Архіву Леонтовича при Київ. Філії ВУТОРМ'у) та 1 поголосник альту, реставруємо тепер справжню Леонтовичеву редакцію. Мелодію та текст Леонтович одержав (можливо, що сам записав) від Андрія Бреня. Пісня з Охтирки на Харківщині, її Леонтович одержав і почав опрацьовувати може ще 1918 р., але викінчив, мабуть, уже 1919 р., бо в своєму щоденникові з 26 березня 1919 р. він нотує, що треба знайти слова до цієї пісні.

Як не женився. На чорнетці запису цієї та двох інших пісень («Зйду я на гірку» та «І в вас, і в нас») Леонтович позначив: «Харківщина (Охтирка) від Андрія Бреня». Темп «Як не женився» тут визначено: «Moderato». В Архіві є аркуш, на якому Леонтович списав слова цих трьох пісень. У розкладці «Як не женився» Леонтович використав слова, кінчаючи першою половиною 8-го куплета. Отже, текст кінця пісні в етнографічній редакції такий:

8. Не вернусь, муже, за що б'єш дуже?
Ой бив рублем, ще й гребінкою.
9. Ой бив рублем, ще й гребінкою,
А тепер зовеш іще й жінкою.
10. Ой бив рублем, ще й качалкою,
А тепер зовеш ще й коханкою.

Розкладку цю стереотипно передруковано з IV десятка видання Дніпросоюзу. Але в рукописові 2-ге та 3-тє проведення викладені відмінно. На тому рукописові Леонтович поставив дату закінчення твору: «20 липня 1918 р.».

«Гей, у світлиці» та «Прошу, тестеньку». «Прошу, тестеньку» Леонтович узяв із збірника Квітки (с. 15, № 9 II), де темп: «Un poco più mosso», а на 8 такті – «a tempo». Але Квітка зазначив, що весь його № 9 – це тільки фрагмент. В Архіві Леонтовича лишилася чорнетка цієї пісні, за якою виправляємо розкладку, деталізуємо динаміку тощо. Темп там: «Adagio (Поволі)». Леонтович чомусь, замість «молодець *тихий*», підтекстував: «молодець *я*, *я*».

Транспонувавши пісню в *F-dur*, Леонтович зробив ширшу розкладку «Гей, у світлиці». Тут є 6 куплетів, із яких 5-й збігається з самотнім куплетом, що його записав Квітка (його Леонтович підтекстував під 3-тє проведення). Ми намагалися розшукати, звідки Леонтович узяв решту 5 куплетів (1–4 та 6), але даремно. Отже, хоч на обох чорнетках «Гей, у світлиці» Леонтович і позначив, що взяв пісню із збірника Квітки, але це посилання стосується тільки-но до мелодії, слова ж 1–4 та 6 купл.[етів] Леонтович сам десь записав або навіть сам уклав. (К. В. Квітка, до якого ми звернулися в цій справі, теж не міг розв'язати цієї таємниці). П. Козицький, готуючи до видання збірник 4, зрадагував цю пісню, мабуть, на підставі першої чорнетки Леонтовича. Розшукавши пізнішу чорнетку, виправляємо розкладку та текст, деталізуємо динаміку тощо. З другого проведення Леонтович, очевидно, не був задоволений, бо біля нього він олівцем позначив: «викинути». У 4–5 тактах

цього проведення підтекстувка 4 куплета жіночих голосів у чорнетці така: «з слізеньками»; далі альти співають: «і до батенька прийшла...», а сопрани: «з плачем подалась». Кінцеві 7 тактів 3-го проведення Леонтович намагався переробити: у чорнетці є 3 невикінчені варіанти цих тактів. Підтекстувка хорових голосів у 1, 5, 6 та 7 тактах 6 куплета: «Прости».

Р. С. Коли наші примітки було вже набрано, Я. Д. Грех з'ясував нам таємницю походження розкладки «Гей, у світлиці». У травні 1918 р. Леонтович скаржився т. Грехові, що пісня добра, а тексту – самотній куплет. Дарма, що в Квітки позначено низку джерел, де вміщено інші тексти цієї пісні, – Леонтович на це уваги не звернув і спільно з т. Грехом, обмірковуючи зміст пісні, прийшов до висновку, що вона має виявляти родинну сварку. Отже, після того Я. Д. Грех і написав текст 1–4 та 6 куплетів. Через кілька днів після того (приблизно 11–13 червня) ту розкладку вперше виконували на актовому концерті в школі (в Тульчині).

Ой піду я лугом. Її Леонтович сам записав у с. Білоусівці Гайсинського повіту на Поділлі, мабуть, ще тоді, як учився в семінарії (1898 р.), або зразу по скінченні її (1899–1900 р.). Подаємо тут обидві редакції розкладки. Першу, писану олівцем, Леонтович не підтекстував. Отже, нам довелося той текст, що є в другій редакції, розташувати поміж окремими проведеннями I редакції, зважаючи на зміст куплетів та форму викладу проведення. II редакцію вміщено в недрукованому рукописному зошиті: «І збирка пісень з Подолля». Рукописи Леонтовича цієї пісні, писані «ярижкою», мають деякі відміни в транскрипції кількох слів, як, напр., «міні», «ни» (замість «не»). Не виправляємо «горе» (замість «оре») та «гореш», бо так, мабуть, справді співалося в етнографічній редакції. Цю пісню розклали: на двохогосний хор – К. Стеценко (див. «Шкільний співаник», ч. II, № 46) та мішаний хор – М. Вериківський (див. окреме видання Губсоюзу в Києві). Там є варіанти тексту.

Налетіли журавлі. Її Леонтович узяв із II сотні Конощенка (№ 78, с. 106). Темп там – «Andante cantabile», а на 7 такті – «Piu mosso». Леонтович ритмово підмінив 8 такт. Текст 7–10 куплетів виправляємо за записом Конощенка. Пісня з х. П'ятигорці Лубенського повіту на Полтавщині. Конощенко записав її в тональності *a-moll*.

Смерть. Серед пісень, що їх Леонтович записував від Н. В. Танашевич у с. Стражгороді Гайсинського повіту на Поділлі на початкові квітня (на Великдень) 1920 р., була й «А вже смерть», записуючи яку, Леонтович визначив: «Смертенна». Протягом літа чи восени 1920 р. він цю пісню опрацював і дуже любив її наспівувати. Наприкінці грудня 1920 р., готуючись до концерту, він почав був її розучувати з хором, але не встиг вивчити, бо 12 січня 1921 р. пішов із Тульчина до с. Марківки відвідати батька і ...вже більше не повернувся. Уперше цю пісню виконував Тульчинський Державний Хор у лютому 1921 р. на концерті, присвяченому пам'яті М. Д. Леонтовича; під час виконання її повнісінька заля істерично ридала...

У зошиті, де Леонтович записав мелодію цієї пісні, він визначив темп: «Andante», а починаючи з слів: «...та все потихеньку...», – позначив: «Piu mosso».

У першому виданні збірника пісню цю було видруковано без фіналу. Повну розкладку ми одержали з двох джерел: 1) від І. І. Чижського, що був учнем Леонтовича, співав у Тульчинському хорі і 27 / XII 1920 р. списав до свого зошиту ту розкладку, та 2) від т. Д. Балацького, що одержав її влітку 1921 р. від учителя Я. Д. Греха, із яким Леонтович приятелював.

Підтекстовку 3-го куплета виправляємо так, як її списав І. І. Чижський. У Музичному Архіві Леонтовича (в Київській Філії ВУТОРМ)¹ переховується зошит, до якого хтось списав цю розкладку; на жаль, кінець зошиту, де був кінець 3-го куплета «Смерти» (тобто фінал), десь зник. Початок тексту 3-го куплета тут такий: «А вже смерть та до хати входить *та все* потихеньку...».

Пряля. Її Леонтович узяв із збірника Квітки (с. 125, № 118), де розмір $4/4$, а темп: «Moderato». Текст виправляємо за записом Квітки, лишавши без виправлення таке: «пряду» (бо Квітка позначив, що можна співати «праду» і «пряду»), початок 6 куплета (у Квітки 4-го: «Аж милий іде») та самий початок пісні (у Квітки: «Праду-сокочу»). На двох чорнетках I редакції, що мають дату 31 липня та 5 серпня 1918 р., Леонтович визначив темп неоднаково: «Andantino» та «Andantino con moto». 1920 р. Леонтович дає другу редакцію. На одному з рукописів цієї редакції (не рукою Леонтовича писаному), що була серед паперів його, темп: «Помалу». На одній із первісних чорнеток Леонтович позначив, що останній куплет («А мій милий...») має співати «пів хора». Акцентуацію та динаміку виправляємо, переглянувши всі ці рукописи, а також і примірник, що його 26 / XII 1920 р. списав у Леонтовича з його рукопису І. І. Чижський (у тому примірникові сопрано перші 4 такти 1, 3 та 5 куплетів співає сольо). У рукописному зошиті Леонтовича, що на обгортці має напис: «Для курсів дошкільного виховання. Дитячі гри-пісні. 1919 рік» під 5 травня 1919 р. Леонтович списав текст цієї пісні та дав пояснення: «Посередині кола дітей сидить «пряля»; пряде, потім лягає. Приходить свекор, свекруха, примушують робити. Нарешті приходить милий, пестує її і укриває».

Мала мати одну дочку. Ця пісня належить до тих пісень, що їх Леонтович опрацював протягом довгих років (як напр., «Ой сів-поїхав»; див. наші примітки до тої пісні на ст. 389). Так, у рукописному зошиті «І збірка пісень з Поділля» (1900–1902 рр.) лишилися 2 примірники цієї пісні. Трохи пізніше (приблизно до 1906 р.) він дає другу редакцію. Ці перші 2 редакції мають 4 проведення (2-ге проведення – самі чоловічі голоси). Приблизно 1906–1908 рр. Леонтович дає нову, третю, редакцію – тільки-но з двох проведень. У роках 1914–1916 він знову опрацює цю пісню (IV ред.). Нарешті в березні–квітні 1919 р., працюючи над «Ой, темная ніченька», серед чорнеток її Леонтович нотує й чернетковий уривок 2-го проведення «Мала мати». Отже, це, очевидно, є та п'ята редакція, що її П. Козицький зредагував із поголосників І Національного Хору в Києві. Пісню цю Леонтович записав у с. Білоусівці Брацлавського повіту. Текст пісні Леонтович поволі переро-

бляв. Так, у I редакції відміни такі: у 1 куплеті – «їдну дочку, купала її в (або «у») медочку»; у 3 куплеті – «віддала»; 5–7 куплеті 1 ред. Леонтович пізніше зовсім викинув: 5. «А я такий звичай маю (2), вікном на двір утікаю. 6. Вікном на двір утікаю (2), під стріхою нічку маю. 7. Світи ж міні, місяченьку (2), світи ж міні всю ніченьку»; у 8 куплеті (друкований 5) – «марувати» та «утікати» (замість «мандрувати»), у 9 куплеті (друкований 6) – «лихої долі». За дальших редакцій у друкованому 6 куплеті Леонтович паралельно вживає «своєй» та «своїй». Відміняв Леонтович і визначення темпу: у I редакції – «Moderato. З смутком», у IV редакції – «Помірно». На одній із чорнеток III редакції Леонтович позначив: «♩=160». Динаміку деталізуємо за чорнеткою IV редакції та за по голосниками баса й тенора 1917 або 1920 р., а почасти й за I редакцією, акцентуацію ж – за III та IV редакціями. На одній із чорнеток IV редакції над 7-м тактом («та й купала») Леонтович позначив *tutti*; отже, треба думати, що в нього був намір перші 6 тактів доручити сольо двом співакам.

Ой з-за гори кам'яної. Її Леонтович записав у с. Білоусівці від М. Мацини, мабуть, ще 1898–1900 рр. (як свідчить удова Леонтовича Клавдія Ферापонтівна Леонтович, більшість білоусівських пісень М. Д. записав від білоусівського хлопця, тепер небіжчика, Методія Мацини, що йому М. Д. допомагав учитися: Мацина відвідував Леонтовича у Тиврові та Вінниці й приносив йому зошити з текстами народних пісень, що він їх для Леонтовича записував). Першу розкладку (для жіночого хору) умістив до рукопису «І збірки пісень з Поділля». Цієї розкладки маємо два рукописи. В обидвох темп визначено подвійний: «Andante» та «Moderato». Характером своїм вона подібна до першого проведення останньої редакції, що тут друкується. Другу редакцію маємо в рукописних поголосниках Леонтовича, що він їх (і поголосники для струнних інструментів) писав 1904–06 рр. у Гришині; ця редакція на мішаний хор. Третю редакцію, близьку до 2-ої (теж на мішаний хор) Леонтович умістив до рукописного зошиту «5 пісень з Поділля» (1907 р.). До 2-го проведення Леонтович зробив примітку: «Як невеликий хор, то можна 4 і 5 вірші співати так, як і перші 3». Темп тут: «Не дуже помалу. З смутком». Нарешті, 5-та остання редакція була в III десятку видання Дніпросоюзу (1921 р). Темп там: «Andantino (Трохи помалу)». До однієї з чорнеток Леонтович зробив примітку: «Пісня в *соль*-мінорі (або в *ля*) гідна і для жіночого хору (перша половина)». Динаміку деталізуємо за рукописом третьої редакції; друге проведення там *f* (в басу і в верхніх голосах), але, зважаючи на *mf* баса в останній редакції, те саме звучання ми даємо й верхнім голосам. У I та III редакціях кінець 4-го куплета: «*ще й* здоровля свого»; кінець же 5-го куплета у I редакції Леонтович був написав: «літа *дорогії*» та виправив на «золотії», але в III редакції якимсь чином кінець цей з'явився такий: «*сумком накривати*»; а в IV редакції Леонтович відновлює: «літа *золотії*». У II та III редакціях наприкінці 4-го куплета: «*ще й* здоровля свого».

¹ ВУТОРМ – Всеукраїнське товариство робітників мистецтва. – В. К.

Одна гора високая. Мелодію й текст її Леонтович писав слідом за піснею «Попід яром» (і тим самим чорнилом). Отже, записав її, мабуть, теж від С. Ю. Папа-Афанасопуло. Поділення на такти та визначення темпу наші. Леонтович викінчив тільки 1-ше проведення, а до нього додав варіанти: 1) викінчений – другої половини 4 такту й 5-6 тактів та 2) ескіз варіанту 7–9 тактів, що його ми доробили. Хоч 1-й варіант мав підтекстовку «гора високая», але ми зважилися із перших трьох з половиною тактів 1-го проведення та цих двох варіантів скомбінувати 2-ге проведення, підтекстували 3 куплет під 1 проведення (так Леонтович робить у «Попід яром», «Наїхали гостоньки» та ін.), дарма, що не можемо ручитися, чи намірявся Леонтович робити для цієї пісні 2-ге проведення. Розкладка – 1919 року.

Піють півні. На одній із первісних чорнеток (що має дату 16 липня 1918 р.) Леонтович позначив, що взяв цю пісню із збірника Квітки (див. «Народні мелодії», № 156). Темп Квітка (а за ним і Леонтович) визначив: «Andantino»; але для 3 проведення Леонтович дає темп: «Agitato». У двох чорнетках другий вірш 2-го куплета, тотожний там із 1-м віршем 3-го куплета: «Сама собі та й думаю про свою біду», – відсутній у збірнику Квітки. Текст виправляємо за записом Квітки. Пісня з Колодяжного Ковельського повіту на Волині.

Летіла зозуля. Її Леонтович записав у Білоусівці. Звіривши з рукописом та з «II збірки пісень з Поділля», виправляємо деякі деталі. Серед матеріалів до «I збірки пісень з Поділля» лишився й запис мелодії та слів цієї пісні; тут мелодія трохи відмінна проти розкладки, а текст Леонтович подекуди записав був інакше, але перекреслив і замінив на інші вирази (можливо, що зробив це свавільно, бажаючи «підправити» текст); напр., у 1-му купл.[еті] після слова «зозуля» було – «*гору*», кінець 2-го купл.[ету] був – «...я *лучшого найду*», а в 3-му, замість «вона замуж знов», було – «*та за другого*». Але й інші частини тексту зазнали від Леонтовича пізнішого перероблення; бо в тому первісному записові 2-й куплет був інший: «Умри, старий, умри, *за другого я піду*, як тебе не буде, *молодого я знайду*»; а 3-й куплет: «Умер старий, умер, вона *замуж знов пішла, доленьку згубила, а нової не знайшла*».

Ой вербо, вербо. Її Леонтович записав від М. Рошачівського. Пісня з Поділля. Розкладку зроблено, мабуть, 1916 р. Уперше її було надруковано (на початку вересня 1918 р.) в літографованій збірці Леонтовича «3 народні пісні» (а потім – у V десятковій видання Дніпросоюзу, 1921 р.). Серед матеріалів Леонтовича лишився словесний текст пісні, писаний не рукою Леонтовича. Мабуть, це писав для Леонтовича М. Рошачівський. Тут збережено яскраві фонетичні особливості вимови народньої. Зважаючи на це, реставруємо словесний текст за цим рукописом.

Ой піду я в ліс по дрова. Цю розкладку взято з чорнеток Леонтовичевих приблизно 1902–1906 рр. У недрукованій рукописній «I збірці пісень з Поділля» (1900–1902 рр.) є розкладка на жіночий хор (у двох примірниках), де темп визначено: «Adagio (Помалу). Сумно». Текст у трьох рукописах Леонтовича не всюди однаковий. Наприклад, у 3

куплеті – «*я гарну*» або «*я з рожги*» (замість – «*рожову*»), «*пустю*» (замість «*пушу*») та «*пливи, гарна*» (замість «*пливи, моя*»); у 4 куплеті – «*тая* квітка»; у 5 куплеті – «*Ой, десь ти там*» (замість «*Ой, либонь ти*») та «*з рожги*» (замість «*гарна*»); у 6 куплеті – «*гірко, тяжко*» (замість «*тяжко, нудно*»). У II сотні Конощенковій (що її видруковано 1902 р.) під №№ 42 та 43 є варіанти цієї пісні. Проте ми думаємо, що цю пісню Леонтович сам записав на Поділлі; бо, оскільки нам вдалося дослідити, за тих років Леонтович опрацював пісні тільки-но власного запису. За чорнеткою робимо деякі виправлення в розкладці та в тексті. На початкові 4 з кінця пісні такту Леонтович позначив: «баси легенько».

Ой послала мене мати. Розкладка 1900–1902 рр. Пісню Леонтович записав у с. Білоусівці. У двох рукописних зошитах (один із них – надрукована «I збірка пісень з Поділля») є чорнетки цієї розкладки. Там є тільки 6 куплетів, де 6-й поєднує в собі 6 і 7 друковані куплети: «Рано, раненько встала я, багато думок думала». Але після одної з цих чорнеток Леонтович зробив нотатку: «Осю редакцію післав до цензури в другий раз...» (далі – подає 6 і 7 куплети друкованого тексту). На тих рукописах темп визначено подвійно: «Andante. Moderato». Відміни в тексті там такі: у 1 куплеті – «*післала*» та «*ломати*», у 2 куплеті – «*наломала*».

Ішов козак дорогою. Її Леонтович узяв із II сотні Конощенка (№ 32, с. 47). Темп у Конощенка: «Andante cantabile». Пісня з с. Королівки Сквирського повіту на Київщині. У своїй розкладці Леонтович умістив тільки декілька куплетів запису Конощенкового. Текст виправляємо за Конощенком, а розкладку – за чорнеткою Леонтовича. Розмір Леонтович збільшив удвоє (у Конощенка – $\frac{3}{8}$), збільшивши вдвоє й довжину всіх нот. Над 9-м тактом 2-го проведення Леонтович поставив «a tempo»; очевидно, на 7–8 тактах має бути *ritenuto*. Розкладку Леонтович опрацював між 1908–1916 рр. Четвертий куплет Конощенко записав, мабуть не за співом, а за проказуванням. Отже до ритмічної структури мелодії початок 4-го куплета не пасує. У варіанті, що його чув А. І. Харченко від своєї матері (с. Шамраївка на Білоцерківщині) років 25 тому, цей початок куплета співали так: «Хіба б же я дурна була».

Ой від саду та до моря. Її Леонтович записав у с. Білоусівці-Брацлавській. Деякі виправлення (фермато та в словесному тексті) робимо за «II збіркою пісень з Поділля» та за рукописом. Але ті рукописний та друкований примірники в дечому відмінні. Напр.: 1) кінцевий такт у сопрано й альтів у рукописові – пів-ноти й чвертка, тоді як у друкованому – навпаки: спочатку чвертка, а потім пів-ноти; 2) у 1-му куплеті в рукописі – «*кудась*», а друковано – «*кудись*». У цьому разі перевагу даємо друкованому варіантові. Оскільки текст цієї пісні у Леонтовича просто неграмотний, залишаємо під сумнівом низку виразів: напр., у 2-му куплеті – «*горле*», у 3-му – «*новима*» та «*поговорі ні слава*», у 4-му – «*пирибулаи*», у 5-му – «*скажи*», у 7-му – «*нагримиця*» та «*насміюця*»; дещо з цього, безперечно, наслідок тодішньої Леонтовичевої неписьменності укр. мовою, дещо ж, можливо, є місцева, подільська народня

говірка. Серед гришинських матеріалів Леонтовича, що ми їх одержали від П. А. Павловського, є поголосники для хору та супроводу струнних інструментів. Ця друга редакція має тільки одне проведення – варіант 3-го проведення I редакції. Відміни в тексті там такі: 2 куплет – «молодую та й», 3 куплет – «не скажи тоїй», 4 куплет – «молодую», «тай слава», 6 куплет – «зійде» (одно «з»), 7 куплет – «заміж». Динамічні нюанси там такі: починати кожен куплет *mf*; кінець 2-го такту – *dim.*; 3 такт – *p*; 7 такт – *p* та *dim.*; 8 такт – *pp*.

При долині, при охоті. Леонтович записав її в Білоусівці. У рукописові та в «II збірці пісень з Поділля» в 1-му куплеті – «замліває». У «II збірці пісень з Поділля» темп 4-го куплета Леонтович визначив: «*Agitato*».

Позволь мені, мати. Її Леонтович записав восени 1918 р. в Тульчині від своєї учениці Н. Танашевич. Серед паперів із текстами нар. пісень, що їх для Леонтовича списували його учениці, є й текст цієї пісні, над яким Леонтович написав: «Майд. Юзв.» (Це, мабуть, скорочена назва села Майдан Юзвинський Гайсинського повіту на Поділлі; звідси, мабуть, ця пісня). П. Козицький зредагував цю пісню з поголосників I Національного Хору. Виправляємо її за чорнетками Леонтовича. На 3-му проведенні Леонтович позначив темп: «*Allegro*». Розкладку Леонтович опрацював у Києві в травні 1919 р. (наприкінці одної чорнетки – дата: «25 травня 1919 р.»). Одного разу Леонтович був присутній на співанні зразкової Капелі (при Диригентських Курсах Музично-Драматичного Інституту ім. Лисенка), що саме тоді розучувала цю нову розкладку Леонтовича. Раптом один знайомий Леонтовича, що чув цю річ уперше, запитав його: «Чия це річ?» Це запитання гостро вразило Леонтовича: «Невже ж у мене не вироблюється свого стилю!» – з болем скаржився він.

Ой у полі та туман-димно. Її Леонтович узяв із II сотні Конощенка (№ 88, ст. 112). Частина слів Леонтович не використав, як, наприклад, куплети: 4-й («Улан коня, улан коня та напуває, дівка коню води підливає») та 7-й («Дурна була, дурна була та й послухала, – з уланами та й поїхала»). Щоб краще підтекстувати, він трохи спростив мелодію й дещо відмінив у тексті; наприклад, у Конощенка кінцеві слова куплетів: 2-го – «та водиченьку», 3-го – «та й напуває», 5-го (у Леонтовича 4-го) – «та й підмояє», 6-го – «та й уланами», 10-го (у Леонтовича 8-го) – «та й розсердила», а початок 8-го куплета (у Леонтовича 6-го – «їхали поле, їхали поле, їхали друге»). В етнографічній редакції кінець 11 куплета – «дома кам'янії», а 13-го (у Леонтовича 11-го) – «стели постіль та лягаймо спати!» Леонтович, замінюючи кінець цього останнього куплета (мабуть, із міркувань «моральності»), в одній чорнетці своє «треба» виправив був на «мусиш». Щоб підсилити експресію, Леонтович після «боже» (у 8-му куплеті) додав «ж». Ця пісня з с. Вищій Булагець Лубенського повіту на Полтавщині. Темп заспіву (1-й такт) Конощенко визначив: «*Andante*», а дальших тактів: «*Rit. mosso*». А Леонтович визначає: «*Andante* (Помалу)» та «*Moderato* (Помірно)». Але в одній чорнетці він позначив: заспів – «Помірно», а далі – «Хутче»

(у тій чорнетці заспів помічено: *Solo*). Біля фермато першого проведення Леонтович на одній чорнетці позначив: «фермату витримати довго». Пісню цю він опрацював між 1914–1917 рр. (певніше – 1916 р.).

Попід терном (I і 2 редакція). Друковано IV [десятку «Народні пісні»], № 8. Друга редакція (недрукована) має в основі правдиву мелодію пісні, яка в I редакції змінена. Порівняно М. Грінченко – «Сучасна музична культура» («Червоний Шлях», кн. 7 за 1924 р, с. 208) мелодія зі збірника Конощенка «Українські пісні», друга сотня, ч. 59. Варіант 5 і 6 куплета взято з рукопису партій бібліотеки бувшого «Національного хору» у Києві (Музичний Архів).

Ой перепеличка. Друк. II [десятку «Народні пісні»], № 9. Беремо цю розкладку з коректурних відбитків «I випуску укр. пісень для мішаного хору». Пісню цю Леонтович, мабуть, сам записав (можливо, на Поділлі).

Гей-йя, сьогодні. Її Леонтович у квітні 1920 р. записав у Стражгороді Гайсинського повіту на Поділлі від Н. В. Танашевич. Розкладку опрацював, мабуть, восени 1920 р. У чорнетці підтекстовано тільки один куплет (під перше проведення). Повний текст ми одержали від Н. В. Танашевич і підтекстували друге проведення. Гадаємо, що Леонтович намірявся зробити більше проведень; отже, які саме куплети співати на 2-ге проведення – річ умовна; можна 6–9 (а не 5–9, як друкуємо тут); але, гадаємо, що після другого проведення конче треба проспівати 1-ше проведення з текстом якогось із дальших куплетів (такого методу Леонтович уживає в багатьох піснях). Визначення розміру й поділення на такти – наші. У 1-му проведенні мелодія етнографічної редакції весь час іде в басовій партії, а з кінця передостаннього такту (остання чвертка) переходить до альтів; у 2-му проведенні вона весь час в альтовій партії.

Ой коли б той вечір. Її Леонтович узяв із ч. 2. збірки Поліщука–Остаповича (№ 11, с. 25). Розкладку, визначення динаміки та текст виправляємо за тим джерелом та чорнетками Леонтовича. У першій чорнетці Леонтович визначив темп за Остаповичем: «Веселенько», але в пізнішому рукописі змінив його на «Рухливо». Пісня з с. Бурківці Житомирського повіту на Волині. Розкладка, певно, 1919 р.

Калино-малино. Друковано IV [десятку «Народні пісні»], № 6.

Зелена та ліщинонька. Про джерело та текст цієї пісні див. наші примітки на с. 395 (для шкільного Хору – В. К.) Динаміку деталізуємо за чорнетками. В одній чорнетці підтекстовка баса в 3 й 4 тактах – «Гей!» В одній чорнетці Леонтович на 5 з кінця такті позначив (X) і зробив таку примітку: «Пісню можна співати так: як хор не дуже певний, то співає один голос до знака (X) без акомпанементу других голосів, а від (X) вступає весь хор. Для однородного хору (мужського або жіночого) співати так само, але, починаючи з (X), викинути партію тенора і утворити 3-х голосний хор» (приблизно таку саму примітку Леонтович зробив і в літографованому виданні 1919 р.). За двома чорнетками хор має вступати тільки на 10-му такті (на 5 з кінця), початкові ж 9 тактів усі голоси співають сольо.

Розкладку цю Леонтович зробив, мабуть, 1917 р. (восени 1917 р. Леонтович її виконував Тульчинським хором).

Є трохи інші редакції на шкільний хор. Чорнеток цих розкладок в Архіві немає. Деяке виправлення робимо на підставі чорнеток розкладки для мішаного хору, а також на підставі II сотні Конощенка, звідки Леонтович узяв мелодію та слова пісні (с. 22–23, № 13). Темп Конощенко визначив: «*Andante cantabile*»; розмір нот там удвоє менший, ніж у Леонтовича; і тактовий розмір мінливий – $\frac{3}{4}$ та $\frac{2}{4}$. У Конощенка словесний текст такий: 3-й куплет – «Ой, хоч зав'язала, хоч не зав'язала, гей!, гулять його не пускала»; 4-й – як 3-й, друкований тут; 5-й – як 4-й, друкований тут, що ми виправили його відповідно до Конощенкового; 6-й – «Ой, чи ти спиш, а чи так лежиш? Гей! Чом до мене не виходиш?»; 7-й – як 6-й, друкований тут; 8-й – «Ой, рада б я к тобі виходити, – гей!, лежить нелюб: боюсь розбудити!» 9-й – «Одвернися, мила, од нелюба, – гей!, я застрелю його, як голуба!»; 10-й – «Ой, чи заб'єш, чи не заб'єш, гей!, тільки мені віку вбавиш». Пісня із Звягеля (на Волині). Текст 5 куплета (тут 4-го) у чорнетках на мішаний хор Леонтович виклав так: «Підхожу я та під віконце, гей, вийди, вийди, моє серце» (хоч у поголосниках, що їх Леонтович розписував для хору, текст цього куплета тотожний із Конощенковим). Як свідчить Я. Д. Грех, цю пісню Леонтович з мішаним хором виконував у Тульчині восени 1918 року.

Ішов козак без ліс. Друковано V [десятку «Народні пісні»], № 7. В чорнетці: «ішов жовнір».

Ой у полі криниченька. Друковано IV [десятку «Народні пісні»], № 2.

Ой котився кубар. Друковано у V [десятку «Народні пісні»], № 5.

Ой сів-поїхав. Ця пісня належить до групи тих пісень, що їх Леонтович опрацьовував і переробляв протягом довгих років. Ще 1899–1901 рр., керуючи шкільним оркестром Чуківської другокласної школи, Леонтович розучив з ними цю пісню; оркестровка її загубилася; у зошиті ж, що його писали чуківські учні, лишилася сама мелодія з написом: «Песнь первой скрипки: Ой сів-поїхав». Приблизно тоді ж (мабуть, 1901–02 роки) Леонтович робить дві цілком відмінні розкладки: на мішаний і на жіночий хор (останню вмістив до рукопису «I збірка пісень з Поділля»); першу друкуємо в зб. 4. № 24-а, а другу в зб. 7, № 14. Приблизно 1906 р. він робить нову розкладку для мішаного хору, що в дечому дає ускладнення першої редакції для мішаного хору. Тут він визначає темп: «*Adagio* ♩=112–116» і нотує, що пісня ця – з с. Дранки Ямпольського повіту на Поділлі. Потім він знову опрацьовує цю пісню: дає нову редакцію для мішаного хору й 10–11 варіантів до неї, що приводять його до останніх, які тут друкуються, редакцій. Першу з цих друкованих редакцій (тобто останню редакцію на мішаний хор, VI-ту редакцію по порядку, якщо рахувати й оркестровку для шкільного оркестру) Леонтович зробив у роки імперіалістичної війни. У чорнетці цієї розкладки після першого «в полю» Леонтович поставив знак (X) і зробив примітку: «В *B-dur* для жіночого хору до місця,

означеного (X)». Розкладку на жіночий хор, що тут друкується (VII редакція по порядку), Леонтович умістив до рукописної збірки з 27 пісень, що уклав її 1917 р. Ця редакція (рукопис її загубився) майже така сама, як і попередня до місця зі знаком (X) у рукописові Леонтовича. Першу розкладку й словесний текст виправляємо за рукописами, реставруючи нелітературний вираз «забаруся», що його Леонтович уперто вживав в рукописах цієї пісні. Наприкінці 2-го куплета він тільки в одному рукописові вживає (мабуть, помилково) «письмо пише» – у решті ж рукописів усюди: «листи пише». У деяких редакціях Леонтович починає I куплет так: «Ой сів *та й* поїхав». А в останніх редакціях він у сопрановій партії на «*хав*» поставив пів-ноти й через це (мабуть) примушений був викинути з пісні слова «*та й*». [на с. 224] даємо другу редакцію цієї пісні (на жіночий хор).

Ой гай, мати, гай. Розкладку цю Леонтович умістив до зошиту недрукованої «I збірки пісень з Поділля», що її уклав 1900–1901 рр. Пісню Леонтович записав у с. Чукові, де вчителював з 20 / VIII 1899 р. до 11 / III 1901 р. В одній чорнетці в 5-му з кінця такті в тенорів Леонтович перед *сі* поставив у дужках *бемоль*. Темп подаємо так, як його визначив Леонтович.

Піду в садочок. Пісню цю Леонтович записав у с. Чукові па Поділлі (він жив там з 18 / VIII 1899 до 11 / III 1901 р.). Умістив її до рукописів «I збірки пісень з Поділля» та «Пісні з Поділля», що їх писав рр. 1900–1902. Там були тільки перші 7 тактів; решту 3 доповнив пізніше (мабуть рр. 1914–1917). У першій редакції Леонтович умістив текст ще одного куплета (6-го по черзі). Друковані в цьому збірникові куплети 7, 10, 12 та 14 (тобто куплети 8, 11, 13 та 15 первісного тексту) реставруємо за рукописами Леонтовича. У рукописові (редакція на 3-голосний хор), що з нього в березні 1921 р. списав пісню І. І. Чижський, 6-го і 7-го друкованих тут куплетів немає, а як 6-й – там іде друкований 8-й в іншій редакції: «*Ой, коню-коню, біжи додому*»; кінець 10 друкованого куплета там такий: «...що я женився». Ця редакція на 3-голос. хор така: перші 4 такти – сопрано сольо (без альтового сольо); далі верхні 2 голоси – співати, як тут надруковано, а 3-й голос іде так: 5-й такт – як тенорова [партія] надрукована, 6-й такт – *ре, до-дієз, сі*, 7-й такт – як басова парт, надрукована, 8-й такт – як тенорова партія, надрукована, 9-й такт – *ре, мі, ре*, 10-й такт – як тенорова партія., надрукована. Темп і динаміку початку пісні виправляємо за рукописами Леонтовича. Акценти 5-го такту беремо з поголосника басової партії (писано рукою Леонтовича). До 8-го куплета (що кінчається: «...надо мною») Леонтович у рукописові «I збірки пісень з Поділля» зробив примітку: «Останні 9 віршів можуть починати тенори, а потім і баси. Сопрани і баси перші 4 такти мовчать». Друкована редакція – мабуть, остання (рр. 1914–1917); у рукописові її Леонтович зробив примітку: «Жіночий хор в ля-мінор. Останні 3 такти пропустити» (що робити з басовою партією 5–7 тактів, Леонтович не визначив; її, мабуть, теж треба пропустити).

Сивий голубочку. Її Леонтович записав на Поділлі (найімовірніше в с. Білоусівці, а, може, й у Тиврові). Розкладку й текст виправляємо за чорнеткою «II збірки пісень з Поділля». У чорнетці Леонтович спочатку позначив, що перші 4 такти має співати один голос сопрано, але те позначення закреслив. У чорнетці на 5-му такті стоїть *f* у всіх голосах (але в «II збірці пісень з Поділля» Леонтович змінив на *mf*).

Чого, Івасю, змарнів. З рукопису (Музичний Архів).

Ой піду я в сад гулять. Друковано III [десятку «Народні пісні»], № 8.

Наступає чорна хмара. Рукопис (Музичний Архів).

За городом качки пливуть. Друковано IV [десятку «Народні пісні»], № 5.

Вишні-черешні розвиваються. Її Леонтович узяв із збірника Квітки (с. 77, № 84). До темпу «Andante», що його визначив Квітка, Леонтович додав ще: «Sostenuto». У Квітки текстів 2 та 4 куплетів немає. Текст 5 та 6 куплетів виправлено за записом Квітки. Пісню цю Квітка умістив серед пісень, що їх у побуті народньому співають на хрестини. Динаміку деталізуємо за чорнеткою. Своім ансамблем (С., А., Т.) – це виняткова розкладка серед пісень Леонтовичевих (див. також наші примітки до «Над річкою беріжком»).

Ой устану я в понеділок. Пісню цю Леонтович узяв із збірника Квітки «Народні мелодії» (№ 172, с. 183), де темп визначено: «Allegretto». Так само визначив і Леонтович у V десятку видання Дніпросоюзу. Пісня з Миропілля Звягельського повіту на Волині. Дещо в тексті виправляємо за записом Квітки. Там є ще такі відміни: «прала» (або: «пряла»), «напраду», «прости, Боже» (що Леонтович виправив на «простіть, люде»), «клочча», «корими» та усюди тверді закінчення: «курит», «болит», «п'ють», «ждут», «випивають», «споминають», характерні в народній вимові. Динаміку, розмір та інше виправляємо за чорнетками та друкованим у V десятку. У чорнетці назва цієї пісні – «Пряля». Розкладку Леонтович зробив 1918 р. За рукописом Леонтовича, що його одержали від М. В. Підласової, визначаємо динаміку передостанніх двох тактів. Початок 6-го такту Л. підтекстував, крім «прости, Боже», ще й так: «вибачайте» та «простіть мені», але «мені» закреслив і замінив на «люде».

Ой п'є вдова. Із I сотні Конощенка (№ 35, ст. 50). Темп тут: «Allegro moderato». Той самий темп і в чорнетках Леонтовича (хоч на 2-х чорнетках він позначив: «Andante»). Пісня з м. Ананьїва, на Херсонщині. До тексту, що подає Конощенко, Леонтович дещо додав; наприклад, початкові «Ой» у 2–4 куплетах і слово «та» в 2-й частині 6-го куплета. Ці довшення не знищуємо, бо вони доцільні. У 5-му куплеті, замість «до вдови в гості», Леонтович поставив «стань на помості»; хоч це змінює зміст пісні, але звучить краще; тому й цього не реставруємо.

Ой виїду я на вулицю. Розкладка 1900–1902 рр. Уперше надруковано в «II збірці пісень з Поділля». У первісних чорнетках текст почасти інший. Так, 3-го куплета до друкованого тексту Леонтович не завів: «Яка була моя мама, така й я, либонь, була (в іншій чорнетці: «же») на личеньку

рум'яна»; так само й 8-го: «Тільки мені синю (в іншій чорнетці: «сиву») сукню набрав, червоними галунами обкладав»; у решті куплетів там є такі відміни: у 1 – «назад себе оглянуся», у 2 – «оглянуся назад себе» – та «мама», у 4 (друкований 3) – «Приїхали йа с Києва» та «петлевани калачі», у 6 (друкований 5) – «а він мені», у 7 (друкований 6) – «тільки мені сиву сукню набрав».

Не ходила на улицю. Пісню цю Леонтович узяв із ч. I збірника Поліщука – Остаповича (1913 р., № 22, ст. 41). Опрацював розкладку до 1917 р. (одночасно з «Ой горе тій чайці» та «Ой п'є вдова, гуляє»). Пісня з с. Бурківці Житомирського повіту на Волині. Мелодію 2 куплета Леонтович зодноманітив із мелодією 1 куплета, хоч в Остаповича вона відмінна ритмом і розміром (2 такти на $\frac{3}{4}$, 1 – на $\frac{3}{4}$, решта 3 такти – знову $\frac{2}{4}$). У тексті запису Поліщуківського Леонтович поробив такі відміни: у 3 куплеті – «коровоньку» (замість «корову») та «головоньку» (замість «голову»), у 7 куплеті вставив «там» та «корову мою» (замість «коровоньку»). Динаміку деталізуємо за чорнеткою та II десятком видання Дніпросоюзу. Розклад на жіночий (шкільний) хор друкуємо на с. 226.

Гей, ви, стрільці січовії. Її Леонтович почув у листопаді 1919 р. у Кам'янці на Поділлі від січових стрільців, що їхнє військо саме тоді було там. Можливо, що там Леонтович і опрацював розкладку. Її виправлено за чорнеткою та альтовим поголосником. У збірці «Сьпіваник українських січових стрільців» (Відень, 1918, заходом «Артистичної Горстки», накладом «Центральної Управи Укр. Січових Стрільців») є варіант мелодії та чимало відмінний текст. Там зазначено, що це – угорська мелодія, а слова до неї уклав 1914 р. сотник К. Гутковський. Я. Д. Грех нам пояснив, що це була мелодія галицької порнографічної пісні; січові стрільці змінили слова й зробили її за свій походний марш. Леонтович текст подекуди переробив; наприклад, кінець 2-го куплета був раніше такий: «Бо він хлопець, як сметана, має рангу капітана», а кінець 3-го: «Не пускайтеся на бляге (тобто брехню. – Я. Ю.), скажіть правду, де zurlage (тобто додаток до платні січовим стрільцям). За вказівкою Я. Д. Греха, в 3-му куплеті реставруємо справжній текст («Ковніри», «тайни», «але»).

Зажурились галичанки. У другій половині 1919 р., тікаючи з Києва від денікінців, Леонтович на короткий час дістався до Кам'янця на Поділлі. Тут саме тоді стояло військо січових стрільців. Від них Л. перейняв цю пісню; аранжував її, можливо, ще в Кам'янці (див. також «Гей, ви стрільці»). У рукописові (не рукою Леонтовича), що переходить в Архіві, темп визначено: «Allegro». Відміни в тексті там такі: у 1 куплеті – «відходять» та в 2 куплеті (у 1 такті – «вас», замість «ще»).

Прощай, слава. У рукописному зошиті 23 пісень для шкільного хору є розкладка на 3 голоси з нотаткою Леонтовича: «В гармонізації укр.[аїнського] хору 132 піш.[ого] полку. (З Полтавщини)». Темп Леонтович тут визначив: «Allegretto (Трохи хутко)». Слова тут ті самі, тільки, замість «слава», стоїть «село». Динаміку першого речення визначаємо за рукописом 3-голосної розкладки. Дещо ви-

правляємо й за рукописом 4-голосної розкладки. Редакцію на три голоси друкуємо с. 226.

Розкладки українських народних пісень для чоловічого хору.

Отамане, батьку наш. Її Леонтович узяв із зб. II Поліщука – Остаповича (№ 17, с. 33). Темп там: «Поволі». Одного куплета (4-го) Л. не завів до розкладки: «*Косить, хлопці, отаву, кладить стирту високу*». У записові Поліщука є такі відміни: у 1 куплеті – «атамане», у 3 – «високий озерет», у 6 та 7 – «поїдом» та поїдимо». Пісня з с. Краснополя Житомирського повіту на Волині. За чорнеткою Леонтовича виправляємо голосоведіння тенорів у 3 такті та деталізуємо динаміку. Чорнетку Леонтовича з початком дуже відмінного (проти друкованого) викладу відносимо до років 1914–1917. Друковану ж розкладку Леонтович опрацював, мабуть, 1918 р.

За річкою, за Дунаєм. Її Леонтович записав від М. Рощахівського. Пісня з Поділля. Розкладку опрацювано між 1914 і 1918 рр. (включно). Динаміку другого проведення деталізуємо за чорнеткою. Там пісня має назву: «Ой за річков, за Дунаєм», а початок першого куплета підтекстовано так: «Ой за річкою, за Дунайом». Серед паперів із текстами народних пісень в Архіві Леонтовича є й текст цієї пісні (писаний не рукою Леонтовича), наприкінці якого занотовано: «Андрій Сочинський». Леонтович не використав такі куплети: 7-й – «Йа в неділю дуже рано, (2) йа всі дзвони задзвонили»; 8-й – «Йа всі дзвони задзвонили, (2) дівча сина породила»; 10-й – «Барвіночком вобстелила, (2) калиною вобточила». Крім того, він переробив у тому тексті такі вирази у 1-му куплеті – «*Іванюша конем грає*», 2-му – «*Іванюша конем грає, (2) дівча з собов підмовляє*», у 9-му (а в Леонтовича 7-му) – «*вобстелила*», в 11-му (у Леонтовича 8-му) – «*ми*». В останніх двох тактах «збудите» виправляємо за оригіналом тексту. У рукописові Леонтовича, що ми його одержали від М. В. Підласової у 8-му такті: «збудете ми», а в 9-му: «Не рвіт» та знову «збудете».

Ой а у полі терен. Її Леонтович узяв із частини I збірника Поліщука й Остаповича (№ 4, ст. 10), що записали цю пісню в с. Безпечна Житомирського повіту на Волині. Леонтович переробив текст: у кожному куплеті повставляв «гей» і відповідно скоротив частину тексту. Здебільшого Леонтовичеві відміни виправдані потребами музичного виконання. Тому виправляємо те, що пропущено проти його рукописів, а також те, що не заважатиме виконанню. Динаміку деталізуємо за записом Остаповича та рукописом Леонтовича.

За нашою слободою. Розкладка 1900–1902 рр. За чорнеткою та «II збіркою пісень з Поділля» робимо деякі виправлення. Пісню Леонтович записав у с. Білоусівці Брацлавського повіту.

А в Києві на ринку. Її Леонтович узяв з ін ч. II збірника Поліщука – Остаповича (№ 9, с. 20). Хоч у чорнетці Леонтовича текст пісні майже повний, але видруковано було тільки

7 куплетів. Визначення темпу виправляємо за чорнеткою Леонтовича (та й за Остаповичем). Динаміку деталізуємо за Остаповичем. В Остаповича пісня трьохтактова ($\frac{4}{4}, \frac{5}{4}$) та в *F-dur*. Пісня з с. Бурківці, Житомирського повіту, на Волині. Писано чорнетку було, мабуть, 1919 р., хоч саму розкладку Леонтович опрацював, можливо, й раніше.

Приїхали три козаки. Її Леонтович узяв із III сотні Конощенкової (№ 38, с. 54). Розкладка – мабуть, 1920 р. (або, принаймні, революційних років). У чорнетці Леонтович не визначив темпу й не подав тексту (П. Козицький, редагуючи пісню, узяв їх, як видно, із збірки Конощенка). Пісня з х. Крикунка Єлисаветградського повіту на Херсонщині.

Ой не пугай, пугаченьку. Чорнетку розкладки її Леонтович умістив на звороті свого романсу (недрукованого) «Мамо любя» (на слова Б. Грінченка), що має дату: «31 люля 1908 р.» [Йдеться про романс «Зорі», який у цій збірці подається далі у транскрипції Л. Дичко для солістки й мішаного хору. – В. К.]. Звідки Леонтович узяв цю пісню – нам не вдалося встановити. Дуже ймовірно, що її Леонтович сам записав. Над чорнеткою цієї пісні, поруч назви її, Леонтович нотує: «Ой, йшла вдова (Полтав) – (далі одірано). Отже, можливо, що й «Ой, не пугай» – так само з Полтавщини, хоч це – ще не доведений факт. Текст пісні, безперечно, довший: у чорнетці Леонтович, наміряючись подати 3-й куплет, поставив число: «3». За чорнеткою Леонтовича даємо тверде закінчення: «хотят».

Ой, коню мій, коню. Її Леонтович записав у Києві 1919 р від Шишківського, що співав у I Українському національному хорі. Розкладку Леонтович опрацював, мабуть, у вересні 1919 р. Чорнетку запису цієї пісні та тексту Леонтович писав олівцем, що подекуди вже витерся. Леонтович використав текст тільки-но 4 куплетів, подекуди змінивши його. Мелодія 1-го такту 2-го куплета там відмінна, але її Леонтович не використав (хоч у чорнетці запису він нотує: «3-ій на зразок другого куплета»). Текст 1 та 2 куплетів виправляємо за чорнеткою запису. Текст 4 куплета Леонтович чимало змінив, бо в чорнетці запису він такий: «Годі, сиротино, та й пшеницю полоти, стели білу постіль, гей, та лягай зо мною спати». Текст дальших куплетів там такий: «5. Та й не ляжу, козаче, та й не ляжу я спати; ти хлопець молодий, гей, та схочеш жартувати». 6. Та не бійся, дівчино, та не бійся [ти того,] я [ж]¹ весь світ із'їздив, гей, та не звів же (ще) нікого. 7. Гей, не звів нікого, ні малої дитини і не звезу тебе, гей, бідна сиротина. 8. Лягла та дівчина, лягла та й заснула, звів козак дівчину, гей.....» (кінець куплета витерся). 9-й куплет переказувач тексту, як видно, забув, бо Леонтович занотував: «Сів поїхав», а далі лишив порожнє місце і нижче списав 10 куплет: «10. Як приїхав козак та й на свою границу, ой, Боже ж мій, Боже, гей, звів з ума нещасницю». На звороті одної чорнетки «Ой, коню мій», списуючи слова «Ой у лісі при дорозі» та «За городом качки пливуть», Леонтович умістив і таке: «3) Ой, не бійся, дівчинько, не бійся нічого, бо я хлопець ще молодий, не зрадив нікого». Отже питання: чи це не остаточна Леонтовичева редакція 6 куплета «Ой, коню»? Пісня,

¹ У квадратіві дужки ставимо те, що не певно вчитали. – Я. Ю.

мабуть, із Київщини. Занотовуючи від Шишківського цю пісню, Леонтович поруч занотовує й пісню-гру «Дубова кладочка», над якою пише: «Від п. Шишківського, Київщина, Липовецьк, с. Струминка», За чорнеткою Леонтовича виправлено подекуди розкладку та підтекстовку баса в 1 такті. Варіант тексту (близький до друкованого тут) є в ч. II збірки Поліщука – Остаповича (№ 8, с. 18).

Ой на горі виноград. Розкладка 1900–1902 рр. У «II збірці пісень з Поділля» останній такт іде *staccato*. За тою збіркою виправляємо текст 8 куплета (у чорновику – «устань, батьку»). Тексту 10 куплета Леонтович там чомусь не видрукував. У чорновику він такий: «Як не вдружить родина (2), вдружить тебе чужина».

На добраніч усім на ніч. Друковано III [десятку «Народні пісні»], № 5.

Розкладки українських народних пісень для шкільного хору.

М. Д. Леонтовичеві протягом понад 20 років по скінченні Подільської семінарії (1899 р.) доводилося жити на провінції, заробляючи на прожиття учителюванням по різних школах. Для хорів цих шкіл він розклав багато пісень (див. наші примітки до зб. 2 цього видання). Ті шкільні хори були технічно кволі. Тому Леонтовичу доводилося свої розкладки пристосовувати до виконавських можливостей цих хорів. Завдання його було: дати простеньку, легку, приступну до виконання й сприймання музику. Отже, в цих піснях не доводиться шукати проявів творчого напруження композиторського. Це більше технічна, аніж творча робота його. Проте пісні ці пройняті характерною для Леонтовича привабливою лагідністю, ліризмом. І тому цей матеріал залюбки використовується в шкільному вжиткові.

А крім того, в спадщині композиторській лишилася ще низка недрукованих розкладок для шкільного хору (українських та російських народних пісень, пристосування–аранжування оригінальних творів різних композиторів тощо). Низку пісень пристосував для шкільного хору П. М. Артимович (див. збірку «Дударик», видання Книгоспілки).

Більшість №№ (якщо не всі) розділу збірника взято з зошиту Леонтовича, до якого він завів близько 21^{1/2} десятки пісень. (В Архіві Леонтовича в Київ. Філії ВУТОРМ є тільки 23 пісні, хоч П. Козицький у примітках до першого видання збірників 2 та 3 називав той зошит: «Збірник 27 пісень» та «28 пісень»). Із того зошита заведено пісні: «Ішов стрілець», «Чого соловей смутен», «Про Нечая», «Ой ти знав», «Ой, сербине», «Пішов милий лужком», «Ой лис до лисиці» та «Калино-малино, чого посихаєш». До збірки із того зошита взято «Ой, сів – поїхав». (Припускаємо можливість, що на тих сторінках цього зошита, яких в Архіві немає, були й інші розкладки цього 5-го збірника: «Зажурилася», «Сіно моє, сіно» та «Щедрик»). Решту ж пісень того зошита досі не було надруковано. (Тільки 2 з них у редакції на мішаний хор – «Не ходила на вулицю» та «Дударик»).

Гадаємо, що цей зошит Леонтович уклав 1917 року. Саме тоді К. Г. Стеценко готував до друку три частини «Шкільного співанника». 15 листопада 1917 р. він пише Леонтовичеві: «Ввійшов я в згоду з видавництвом відносно видання “Співанників”». Там же Стеценко повідомляє, що одержав ноти, передані від Леонтовича: «Переглянув я вже їх. Є дуже і дуже мило зроблені пісні, і я їх включу в III част. “Співанника”. Я Вам, либонь, уже писав, що ця III част. складатиметься з гармонізацій пісень різних авторів і що з кожного візьметься не більше як 10–12 пісень, і тому дозволяю собі вибрати з Ваших нот тільки це число, а рештою розпорядіться, як поступити»...

Щедрик. Див. примітки на с. 380 (до розкладки для мішаного хору). У ч. I збірки Поліщука – Остаповича с. 43, № 23 слова 6-го куплета трохи відмінні: не «в тебе жінка», а «твоя жінка»; там же (також і в рукописові Леонтовича): «хоч не гроші». Темп у Остаповича визначено: «Помалу», а в рукописові Леонтовича (розкладки для мішаного хору): «Не хутко». Пісня з м. Краснопілля Житомирського повіту на Волині.

Ой, матінко моя. Над одною з чорнеток цієї розкладки Леонтович написав: «Изъ Украинського весілля запису Ив. Демченко». У тій збірці Демченка (с. 37, № 75) темп визначено: «Andante»; пісня там має три такти розміру 3/4. Пісня з м. Монастирищі, Липовецького повіту на Київщині. У 4-му збірнику Поліщука – Остаповича під № 1 уміщено трохи інший варіант, де темп визначено: «Стиха, з смутком». Той варіант записано в с. Бурківці Житомирського повіту на Волині.

Ми розшукали рукописи трьох редакцій цієї розкладки, що в дечому чимало відмінні. Одна з них (гадаємо, що первісна), викладена в розмірі 2/4, має 2 проведення, кожне з 9 тактів; II проведення близьке до IV, а I проведення таке саме, як II проведення, крім кінцевих трьох тактів (по 2/4), – замість паузи в верхніх голосах, там маємо такий супровід нижньому голосові:

У цій 1-й редакції розміри всіх нот побільшені вдвоє проти етнографічного запису (замість вісімок – у Леонтовича чвертка тощо). Другу й третю редакції Леонтович умістив у зошиті зразу ж після розкладки «Ой це йду». За 2 сторінками перед ними й за 2 сторінками після них є дати Леонтовича: 8 січня й 9 лютого 1916 р., що вони, мабуть, і становлять часові межі праці Леонтовича над цими розкладками.

У другій редакції маємо: розмір 3/4; розмір усіх нот такий самий, як і в Демченка; три проведення, кожне з 3-х тактів; перше з них близьке до I проведення, друге – до III проведення; 3-й такт III проведення такий самий, як і 3-й такт I проведення, що тут друкуємо, а перші 2 такти III проведення ніде в інших редакціях не використані.

Третя редакція, що її тут друкуємо, має в кожному проведенні чисті нотні рядки з написом збоку: «Piano»; очевидно, Леонтович її виконував у супроводі ф-п. Тут, як бачимо, розмір, проти Демченка, збільшено вдвоє (3/2, замість 3/4); удвоє збільшено й тривалість усіх нот.

У 2-му такті Демченка є тріоль на складі «ко», а Леонтович, замість неї, дав з'єднані лігою 2 шістнадцятки й вісімку. Як свідчить колишня учениця – хористка Леонтовича О. М. Подоляк (колись Савкевич), мелодію в цій розкладці виконували здебільшого соло; це стверджують і інші учениці Леонтовича. Отже, треба думати, що перше сопрано співало соло перші 2 такти I проведення і все IV проведення (а, може, й 3-й такт III проведення), а другий альт соло – II проведення (звичайно, в супроводі інших голосів там, де в партитурі є цей супровід).

У рукописі Леонтовича в II проведенні немає пауз для перших альтів. Отже, ми ті паузи проставляємо. Можливо, що супровідні голоси (сопрани в II проведенні та другі сопрани й обидва альти в IV проведенні) співали, зачинивши рота. Але в I редакції в подібному місці Леонтович підтекстував «Ой!». Отож, за цим прикладом, ми й до III редакції заводимо це «ой».

Із 5 кінцевих куплетів тексту Демченка Леонтович підтекстував тільки 6, 7 і 9 куплети, помінявши місця останніх двох куплетів (Демченкових 7 й 9-го), подекуди змінивши текст і зовсім оминувши 8 та 10 куплети. Ми заводимо тут усі куплети Демченка, хоч вважаємо повторення в 9-му куплеті тексту 5-го куплета за непотрібне й загальним контекстом 8 й 10 куплетів не виправдане.

У тексті Леонтович поробив такі відміни проти запису Демченка: у 2 купл.[ет] – «суботяшним», 4 к. – «мені», замість «тобі» (це виправлення ми й лишаємо), 5 к. – «віконце», 6 к. – «ні одної» (зам. «ані»), 7 к. – «мамо» (зам. «мати»), 9 к. – після «гуляння» додав «та і». Деякі місця цієї розкладки не були підтекстовані. Отже, нам довелося підтекстувати: 2 і 3 такти 2-го куплета та 2-й такт 3-го куплета. У рукопису IV проведення альтові голоси та частина партії перших сопран у 2-му такті не мали ліг, а на початку 3-го такту не визначено партії перших альтів. Отже, тут ми вчинили так, як вважаємо за ймовірніше.

Чого, соловей, [смутен]? Мелодію Леонтович узяв із ч. III збірки Поліщука й Остаповича (с. 3, № 1). Динаміку 1-го куплета визначаємо за етнографічним записом Остаповича та за рукописом Леонтовича. У записові Поліщука дуже хибує ортографія. Можливо, що й зміст часом перекручено. Проте і словесний текст виправляємо за записом Поліщука та рукописом Леонтовича, додержуючи таких місцевих виразів, як «заручана», «товаришом», що надають пісні певного кольориту. Решта 3 куплети такі: «10. Дівчина моя заручаная, чого ти така засмучаная? 11. Ой, як же мені смутной не бути – кого я люблю, трудно забути. 12. Учора кохав козаченько мій, сьогодні уже він і сам не свій». Пісня з с. Троща Житомирського повіту на Волині.

Зажурилася. Чорнетки цієї пісні в Архіві немає. Лишаємо її без змін. За вказівкою Я. Д. Греха, її восени 1917 р. співав хор у Тульчині на концерті.

Ой розвився. Ще 1899–1901 рр., учителюючи в Чуківській школі, Леонтович організував там шкільний оркестр і розклав для нього цю пісню (в Архіві Леонтовича в учнівському зошиті лишилися партії I та III скрипки із назвою «Ой розвився та й при дорозі явір» та трохи відмінною мелодією). Отже, розкладка, що її тут беремо із зошита 23 пісень, це є друга редакція, опрацьована 1917 року. Мелодію й слова Леонтович, мабуть, сам записав на Поділлі.

Пішов милий. Мелодію та слова Леонтович узяв із ч. I збірки Поліщука – Остаповича (№ 5, с. 11–12). Тут є 5-й куплет, що його оминув Леонтович: «Й ніхто ж мене не полюбить, ні кавалер, ні вдівець, тільки той мене пригорне – вислуженний молодець». Динаміку деталізуємо за записом Остаповича та рукописом Леонтовича. Пісня з с. Пляшівка Крем'янецького повіту на Волині.

Закувала зозуленька. Друковано «II збірка пісень з Подолля», ч. 6. Мелодію записано в м. Тиврові. Розкладка 1902 р. В 5 такті в партії сопрана на ноті *мі* у автора стоїть бекар в дужках.

Ой це йду. Чорнетку розкладки ми знайшли перед чорнеткою «Ой, матінко» в зошиті, що на попередніх сторінках має дати 28 й 31 грудня 1915 р. й 8 січня 1916 р., а на дальших, кінцевих, сторінках – 9 лютого 1916 р. Ці дати, як видно, визначають межі періоду, коли Леонтович опрацьовував ці розкладки. Ці пісні Леонтович узяв із «Українського весілля» запису Ів. Демченка; «Ой це йду» там на с. 126, № 277. Темп тут «Moderato». Пісня з м. Монастирищі Липовецького повіту. Чорнетка Леонтовича цієї розкладки надто ескізна, до того ж 2-ге проведення не підтекстоване. Отже, ми не можемо ручитися, що наша редакція цієї розкладки (партії інших голосів, що супроводять мелодію; «Ой!» супровідних голосів; розташування текстів 5 куплетів поміж двома проведеннями тощо) відповідала б достотно чистовому примірникові Леонтовича (якщо він був). Напр., у 2-му такті I проведення в сопран під *ля* і *соль* (3-я чвертка такту) стоїть *до-diez* 1-ї октави; але ми не наважуємося його кудись притулити; а після II проведення Леонтович списав мелодію 2-го такту в другій октаві (перші сопрано); це дає привід гадати, що в Леонтовича могло бути й III проведення. Поруч розкладки Леонтович занотував текст одного куплета, що його немає в етнографічному записі Демченка. Гадаємо, що цей текст Леонтович сам уклав, щоб замінити такий середній куплет етнографічної редакції: «Пішла смерть, пішла смерть до Господа Бога: не можна його взяти – гуляє небога». Отже, за 3-й куплет беремо текст Леонтовича. Сюжет цієї пісні близький до пісні «Ой п'є вдова, гуляє».

Ой ходила та Маруся. Чорнетку цієї розкладки Леонтович не підтекстував. Поруч розкладки він описав назви кількох пісень, що їх брав (чи тоді хотів узяти) із збірника Конощенка: «Ой горе тій чайці № 9, Соловейку рябенький № 14, Ой у полі № 35, Пожену я лебеді № 41, Ой ходила Маруся № 95» тощо. Отже, текст беремо з II сотні Конощенкової (№ 95, с. 133). Пісня з с. Обознівки Єлисаветградського повіту на Херсонщині. Пісня весільна – співають її, як сирота заміж іде. Варіант є в Лисенка в «Чорноморцях».

Темп Конощенко визначив: «Andante cantabile». Над розкладкою Леонтович написав: «Для одного, двох, трьох і чотирьох жіночих голосів», а під розкладкою подав таку нотатку: «Співаючи пісню на 3 голоси, треба викинути в останніх 3 тактах ноти 2-го альтя або партію 1 сопрана; двохголосно – 1) викинути 2-го сопрана в 8, 9, 10 та 11 тактах та 2) в останніх трьох викинути сопрано (очевидно, перших сопран. – Я. Ю.) і 2 альтя; одноголосно – співати мелодію 1 сопрана, а в останніх, трьох тактах – мелодію 2 сопрана». Голос перших сопран у 6 та 7 тактах виправлено за вказівкою О. М. Подоляк, що колись співала в шкільному хорі Леонтовича. У чорнетці Леонтовича в 7 такті перед *фа* стоїть *дієз* у дужках.

Ой сивая зозуленька. Її Леонтович узяв із збірника Квітки (№ 74, с. 73). Текст виправляємо за записом Квітки. Її Леонтович почав розкладати, очевидно, на початкові квітня 1920 р. (на звороті першої чорнетки – чорнетка «А в тому саду» з датою: «4 квітня 1920 року, с. Марківка»). У Квітки, як і в чорнетці Леонтовича, темп: «Moderato». У Квітки такти 14, 27 та 41 – розміру $\frac{3}{4}$ (Леонтович повикидав першу чвертку, поєднану лігою з попереднім тактом). До 29 такту мелодія в розкладці Леонтовича йде в партії перших сопран, а з 30 такту починає блукати по різних партіях, часом несподівано перескакуючи з одного голосу до іншого, а часом і просто зникаючи: у т.т. 30–32 – вона в II сопрано, у 38 такті (3 та 4 вісімки) – зовсім зникає, 39–40 т. – в альтів, у 41 (3 та 4 вісімки) – в альтів, у 42–45 т. – у II сопрано, у 46–47 т. – у I сопрано, у 48–49 т. – зникає, у 50 т. – у II сопрано, а з 51 т. й до кінця – у I сопрано.

Грицю, Грицю, [до роботи]. Із зошита 23 пісень. Цю жартовну пісню розклав для шкільного хору й Степовий (див. його «Проліски», вип. III, № 30).

Ой лис до лисиці. Леонтович визначив темп «Allegretto».

Ой ти знав. У зошиті чорнеток Леонтовича, що він їх опрацював 1909 р., є варіант цієї пісні (з фп. супроводом). На ньому Леонтович позначив: «Из сб. Конощенка», тобто із II сотні (№ 81, с. 110–111). Конощенко визначив темп: «Allegretto», а Леонтович у рукописові: «Не дуже хутко». Зміст пісні Леонтович ошляхетнив, викинувши сагиру на зіпсовану містом жінку, що її селянство висловило в 3-му куплеті (запису Конощенкового): «Ой ти знав, нащо брав мене, недорослу: мене мати годувала, як свиню поросну!» Пісня з с. Нестерівка-Вершацька Олександрійського повіту на Херсонщині.

Добрий вечір, дівчино. Із зошита 23 пісень, де її Леонтович умістив першим номером. Давня пісня, майже тожогня мелодія якої є в збірнику «Южно-руські пісні з голосами» (Київ, 1857 р.), а також у Рубця («Сборник украинских народных песен», вип. II, СПб., 1870, № 4 та «60 народных русских и малорусских песен», № 34).

Ой, сербине. Пісню цю Леонтович узяв із ч. I збірки Поліщука–Остаповича (№ 1, с. 3–5). Вона тут має назву «Сербин» і починається: «Ой у полі криниченка, там холодна водиченька». Але Леонтович почав із 3-го куплета й одібрав із 23 куплетів тільки-но 10, що віддають сюжет

пісні. Розмір пісні в Остаповича та в рукописові Леонтовича мінливий: $\frac{7}{4}$, $\frac{5}{4}$ та 2 такти по $\frac{3}{2}$. Темп Остапович визначив: «Помалу». Динаміку визначаємо за Остаповичем. Пісня ця з м. Краснопілля Житомирського повіту на Волині. У Поліщука: «Сербиночку», «дівчиночку», але Леонтович змінив: «Сербиноньку», «дівчиноньку».

Сіно моє, сіно. Пісня – із ч. III «Збірничка» Поліщука – Остаповича (№ 1, с. 9–10). Крім куплетів, що їх подав Леонтович, там є ще 7 куплетів. Пісня з с. Лихосілка Житомирського повіту на Волині.

Про Нечая. У рукописові Леонтович позначив: «Історична пісня. Збірн. М. Лисенка». У Лисенковому «Збірникові українських пісень», IV випуск, темп визначено: «Andante». Текст Леонтович вибрав із Лисенкових варіантів Г та Д., оминувши низку куплетів.

Нарвала квіточок. На рукописові цієї пісні [як солоспіву. – В.К.] Леонтович позначив: «м. Тульчин, 21 Дек. 1916 г.» Звідки він узяв мелодію – не знаємо. Можливо, що сам записав, чувши від когось. Не певні ми за склад «од» у слові «одкликалася». На цій ноті (*ля* 6-го з кінця такту) Микола Дмитрович узагалі не подав жодної підтекстовки (бо поставив плямку); ми гадаємо, що тут має бути «од», хоч у контексті цілого куплета це слово вважаємо за недоречне (виходить, що «кликкала милого» і сама собі «не одкликалася»?!). Слідом за цим солоспівом у рукописові Леонтович накреслив ескіз розкладки на хор.

Їхав козак на війноньку / Ішов стрілець. У зошиті рукописному поруч назви цієї пісні Леонтович нотує: «Од Я. Греха, з Галичини. Воєнна пісня Українських Січових стрільців». Отже, він уважав цю пісню за народню. І тільки пізніше, у жовтні 1919 р., як він короткий час був у Кам'янці, від автора цієї пісні, військового капельника січових стрільців М. Гайворонського, довідався про свою помилку (бо пісню зкомпанував М. Гайворонський) і просив пробачити йому цей огріх. У рукописові він визначив темп: «Помірно». До слова «насилу» (в 3-му куплеті) зробив таку примітку: «Гірка іронія з приводу подій за часи теперішньої війни». Розкладку Леонтович опрацював восени 1917 р.

Пливе човен. Із зошита 23 пісень. Поширена на Україні побутова пісня (варіанти її дивись у Лисенка – «Збірник українських пісень», VI вип., № 30, XII десяток для хору, № 7 та жіночий дует, видання Дніпросоюзу; є вона і в збірнику Хведоровича, у збірнику «Луна» Стеценка, у Сокальського тощо).

Ой три сестриці. Розкладку цю Леонтович зробив, мабуть, 1917–18 р. або трохи раніше. Пісню він узяв із I сотні Конощенка (№ 78, с. 107), де темп: «Adagio». У чорнетці Леонтовича є текст тільки одного куплета. Текст дальших куплетів беремо в Конощенка. Пісня з с. Збур'ївки на Таврії. У 2 та 8 тактах Леонтович мелодію змінив. У чорнетці не позначено, як треба виконувати. На нашу думку, останній такт було б доцільно співати *pianissimo* та *sotto voce*, але без *ritenuto*.

Ой дай же, Боже. Її Леонтович узяв із ч. II збірки Поліщука – Остаповича (№ 15, с. 31), оминувши 3 куплет «Під березою зацвіла бразалія, та нема мого першого кавалера».

У 3 куплеті Леонтович вставив «та», а в 4 куплеті – «ти». Дещо в голосоведенні виправлено за чорнеткою Леонтовича та записом Остаповича. Розкладка – мабуть, років революції. Пісня з с. Троща Житомирського повіту на Волині. В Остаповича та в першій чорнетці Леонтовича темп: «Помалу», але в чистовому рукописові Леонтович позначив інакше: «Помірно». В Остаповича пісня має 4 такти: $\frac{3}{2}$, $\frac{5}{2}$, $\frac{3}{2}$, $\frac{5}{2}$, але Леонтович обидва такти розміру $\frac{5}{2}$ розбив на 2 такти: $\frac{4}{4}$ та $\frac{3}{2}$.

Калино-малино, чого посихаєш? Пісню Леонтович узяв із ч. I збірника Поліщука – Остаповича (№ 3, с. 8–9). Із 17 куплетів Леонтович узяв тільки перші п'ять. Леонтович визначив темп: «Помалу», Остапович же: «Дуже помалу». Динаміку визначаємо за записом Остаповича. Проти III голосу Леонтович визначив: «Альти або тенорі». Пісня з с. Бурківці, Житомирського повіту, на Волині.

Ой з-за гори кам'яної. Цю I-шу ред. Леонтович умістив до «I збірки пісень з Поділля», сам записавши її. В одному з двох рукописів її Леонтович намагався сопранову партію поділити на 2 голоси, але виразно це зробив тільки в останніх тактах і написав: «2-й голос *ad libitum*». Текст дальших куплетів дивись у розкладці на мішаний хор (див. там і наші примітки), що була V редакція цієї пісні в Леонтовича.

Ой у полі та туман-димно. У чорнетці Леонтович підтекстував тільки один куплет. Інші беремо в Конощенка. Решту куплетів дивись у розкладці на мішаний хор та в наших примітках до неї. Обидві розкладки Леонтович опрацював, мабуть, одночасно.

Черчик. Чорнетку цієї розкладки Леонтович умістив на одному аркуші з чорнетками «Ой, матінко», «Над річкою бережком», «Ой з-за гори чорна хмара» та «Ой у полі та туман». Отже, розкладку «Черчика» зробив, мабуть, 1915–16 навчального року. Дальший текст та наші примітки дивись на с. 383 (примітки до міш. хору – В. К.).

Зеленая та ліщинонька. Леонтович розклав цю пісню, мабуть, 1917 р. Чорнеток цих розкладок в Архіві немає. Деяке виправлення робимо на підставі чорнеток розкладки для мішаного хору (див. с. 143), а також на підставі II сотні Конощенка, звідки Леонтович узяв мелодію та слова пісні (с. 22–23, № 13). Темп Конощенко визначив: «*Andante cantabile*»; розмір нот там удвоє менший, ніж у Леонтовича; і тактовий розмір мінливий – $\frac{3}{4}$ та $\frac{2}{4}$. У Конощенка словесний текст такий: 3-й куплет – «Ой, хоч зав'язала, хоч не зав'язала, гей!, гулять його не пускала»; 4-й – як 3-й, друкований тут; 5-й – як 4-й, друкований тут, що ми виправили його відповідно до Конощенкового; 6-й – «Ой чи ти спиш, а чи так лежиш? Гей, чом до мене не виходиш?»; 7-й – як 6-й, друкований тут; 8-й – «Ой рада б я к тобі виходити, – гей, лежить нелюб: боюсь розбудити!»; 9-й – «Одвернися, мила, од нелюба, – гей!, я застрелю його, як голуба!»; 10-й – «Ой чи заб'єш, чи не заб'єш, гей!, тільки мені віку вбавиш». Пісня із Звягеля (на Волині). Текст 5 куплета (тут 4-го) у чорнетках на мішаний хор Леонтович виклав так: «Підхожу я та під віконце, гей, вийди, вийди, моє серце» (хоч у поголосниках, що їх Леонтович розписував для хору, текст цього куплета тотожний із Конощенковим). Як

свідчить Я. Д. Грех, цю пісню Леонтович з мішаним хором виконував у Тульчині восени 1918 року.

Ой під у я в ліс по дрова. Її Леонтович умістив до «I збірки пісень з Поділля» (1900–1901), сам записавши її на Поділлі. Зредагували ми її з двох рукописів, що різняться тільки подекуди словесним текстом (у 3 куплеті: «ззірву я гарну» та «пливи моя»; у 5 куплеті: «твоя гарна»). Дивись також наші примітки до розкладки на мішаний хор на с. 387 (примітки на м. х. – В. К.).

Ой гай, мати, гай. Першу редакцію цієї пісні на мішаний хор дивись на с. 389 (примітки на м. х. – В. К.), (там і наші примітки до неї). А цю другу редакцію Леонтович умістив у рукописному зошиті, що на початкові має дати 10 та 11 квітня 1906 року. Кінець цього зошиту десь зник. Дуже шкода! Бо там була, мабуть, і друга частина другого проведення, а, може, ще й інші варіанти. Отже, щоб не викидати цікавої I частини другого проведення (два такти розміру $\frac{3}{2}$), ми для II частини того проведення беремо II частину I проведення. Цієї розкладки Леонтович не підтекстував. Отже, текст беремо з розкладки для мішаного хору. Зважаючи на зміст тексту пісні, варто було б під друге проведення підтекстувати 3-й куплет – слова матері, щоб зробити з пісні ніби діалог. Але вже з самого початку 2 проведення ритміка, що її дає Леонтович (дві вісімки й чвертка), не збігається з ритмовим наголосом початку 3 куплета («Ой, доню»). Отже, під 2-ге проведення можна підтекстувати самий-но другий куплет, а 3 і 4 куплети треба співати з I проведенням. Опрацьовуючи цю розкладку, Леонтович, очевидно, намірявся продовжити друкувати свої твори, бо вище цієї розкладки він списав зміст проєктованих I та 8 збірок; до останньої мала ввійти й пісня «Ой гай, мати». Серед пісень 8-ої збірки він називає нам зовсім невідомі його розкладки: «А в кривого танця» та «Ой, у лузі калина». Але тоді Леонтович чомусь не друкував тих збірок і тим не дав нам змоги обізнатися, як із тими піснями, так і з повною розкладкою «Ой гай, мати», що частину її тут подаємо. У рукописові Леонтович позначив, що 3-тя збірка мала бути «на 1, 2, 3, 4 голоси з проводом фортеп'яна». Але до цієї пісні в рукописові Леонтович супроводу не подав. Розкладку для мішаного хору див. на с. 150.

Не ходила на улицу. Із зошита 23 пісні. Розкладку на мішаний хор із дальшими куплетами та наші примітки див. на с. 390.

Оригінальні композиції М. Леонтовича

М. Д. Леонтович до 1918 р. майже ніколи не писав оригінальних композицій; він завжди брав готовий тематичний матеріал (мелодії народніх пісень або якихсь авторів, а часом і цілі чужі композиції) і аранжував, розкладав їх на хор тощо. Оригінальних композицій за цей період (1897–1918 рр.) було в Леонтовича тільки-но декілька (усі недруковані): «Колискова пісня» (скрипка з фортепіано), кілька фортепіанних спроб, як наприклад, «Венгерка», «Марш» тощо, дві редакції (сольоспів та жіночий хор) на

слова Б. Грінченка «Мамо любя» [«Зорі». – В. К.], уривок із «Гамалії» та «Невольника» Т. Шевченка тощо (усе це композиції періоду між 1897 та 1910 рр.).

І тільки з 1918 року Леонтович більшою мірою починає віддавати увагу творенню оригінальних композицій. Переїхавши на початку 1918 р. до Києва, він потрапив серед оточення, що ставило до нього збільшені (проти тутьчинського оточення) вимоги. Природним наслідком цього впливу було поширення обсягу творчості Леонтовича.

Восени 1918 р. київське громадянство готувалося святкувати 25-літній ювілей поета Миколи Вороного. У цьому бере участь і Леонтович, пише хор на слова «Легенди» та починає компонувати мелодекламацію на вірш ювілянтів «Спомини» (на чорнетках цих творів Леонтович позначив: «До ювілею М. Вороного 1918 р., 22 листопаду»; у «Споминах» написав музику тільки до 2-х куплетів). «Легенду» вперше виконував під орудою О. А. Кошиця І Український Національний Хор у Києві 31 грудня (ст. ст.) 1918 р. на ювілей поета.

У щоденникові своєму на початку червня 1919 р. Леонтович виписав із «Української Музи» (вип. 5, 1908 р.) слова вірша К. О. Білиловського «Моя пісня». Тут же поруч він накреслив мелодію партії тенора (солю) та хору цього твору. На чистовому ж примірникові (щоправда, як видно, не останньої редакції) він нотує: «17 вересня 1919 року, Київ». Отже, літо 1919 р. – час творення цієї композиції.

Ми певні, що й інші 2 речі, розміщені в цьому збірникові, – «Літні тони» та «Льодолом» Леонтович написав теж у Києві, але визначити це точніше не маємо підстав.

Крім цих творів, Леонтович почав був компонувати (але не викінчив) ще й такі твори: мелодекламацію «Все я знаю, все забула» (сл. Г. Чупринки), мішаний хор «Хай літають вітри» (сл. О. Олесья; на чернетці Леонтович написав: «Посвята І Національному Хорові у Києві») та оперу «На Русальчин Великдень».

Хоч на 1918–19 рік Леонтович мав уже 20-літній композиторський стаж, але, як бачимо, друковані в цьому збірникові пісні належать до небагатьох і чи не перших кроків його творчості на власну тематику. Тому не дивно, що деякі з них (як, напр., «Моя пісня» та «Легенда») певною мірою віддають аматорством. Передчасна ж смерть не дала йому можливості зрости в цій новій для його творчості галузі.

Льодолом. В Архіві рукопису Леонтовичевого цієї пісні немає. Довелося звірити тільки-но з друкованим раніше примірником (див. «Червоний Заспів», вип. I) та з рукописним примірником, що його переписав Український Державний Хор ім. Леонтовича в Харкові (переховується в Архіві). Тому не можемо подати автентичну (Леонтовичеву) редакцію 4-го такту другої частини твору (в усіх трьох джерелах цей такт викладено різно; лишаємо без зміни редакцію 1-го видання цього збірника, вважаючи її за ближчу до автентичної). Словесний текст перевірили за друкованим віршем Г. Чупринки.

Літні тони. виправляємо за чорнетками. В одній із чорнеток цього твору ми розшукали таку коду першої частини:

За вказівкою Леонтовича (в тій самій чорнетці), коду цю треба співати перед другою частиною (замість 8 тактів перед *Fine...*); кінчаючи ж пісню, треба [знову] співати ту коду... Отже, тепер маємо завершено трьохчастинну форму композиції. Словесний текст перевірили й виправили за друкованим віршем Г. Чупринки (1. «Поезії», т. 1, видання «Криниці», 1918 р., с. 127; 2. «Твори». Прага, 1920 р., с. 73).

Моя пісня. Нам не вдалося розшукати останньої редакції цього твору. Отже, деякі виправлення робимо на підставі кількох рукописів, що є в Музичному Архіві Леонтовича (при Київ. Філії ВУТОРМ) та що ми їх розшукали на Поділлі, залишаючи без зміни пізніші, так мовити, «нашарування» (які, можливо, і не належать Леонтовичеві). У чорнетках Леонтович визначив темп: «Moderato». Словесний текст реставруємо за друкованим віршем Білиловського (див.: «Українська Муза», 1908 р., вип. 5, Київ, с. 403). Уперше цей твір Леонтовича видала Головополітосвіта Н. К. О. [Народного комісаріату освіти] в Харкові окремим номером.

Легенда. виправлення робимо на підставі низки чорнеток, що є в Архіві. У чорнетках до «Allegretto» та «Помірно» Леонтович додав ще: «Не хутко». Словесний текст виправляємо за друкованим віршем М. Вороного (1. «Ліричні поезії», т. I, видавництво «Дзвін», Київ, с. 76; 2. «Поезії», т. I, вид. друге, видавництво «Січ», 1920 р., т. 31). Там є ще один куплет (по порядку 4-й), що його Леонтович чомусь оминув:

«Та мила його не боялась гріха:
Була, як гадюка, зрадлива, лиха.
Ой леле! – зрадлива, лиха».

Дещо виправляємо й за рукописом Леонтовича, що його ми одержали від М. В. Підласової. Уперше цей твір видала Головополітосвіта Н. К. О. [Народного комісаріату освіти] в Харкові окремим номером.

«На Русальчин Великдень»

Навесні 1919 р. Леонтович відвідав якось І Українську гімназію в Києві (тепер І трудшкола). Директор звернувся до нього з проханням щось написати на текст Б. Грінченка. Леонтович погодився й просив дати текст. Одержавши вірш, писаний у розмовній формі, – «На Русальчин Великдень (З сільських оповіданнів)», Леонтович швидко поклав на музику деякі уривки з нього. У щоденникові своєму під 11 травня він нотує: «Вчора почав, сьогодні кінчив музику до дитячої сцени Б. Грінченка «На Русальчин Великдень». Мають виконувати в І гімназії 15 травня (день Бориса)». І на чорнетці Леонтович позначив ту саму дату. Як свідчить П. О. Козицький, «діти дуже полюбили цей твір Леонтовича і завжди, коли їм доводилося «само діяти», тобто підбирати музику до своїх п'єс, то в першу чергу вони використовували хорики з «На Русальчин Великдень»...

Цю музику, писану із спеціальною метою, щоб її самі діти виконували, не треба вважати за оперу на текст цього ж твору Грінченкового. Леонтович почав писати оперу трохи пізніше – з листопада 1919 р., як утік від денікінців із Києва до Тульчина. Він встиг написати музику приблизно на $\frac{3}{4}$ тексту. Тексту цього вистачало тільки на I акт опери, але учениця Леонтовича Н. В. Танашевич поширила її до трьох актів. Та передчасна смерть Леонтовича урвала цю працю. Ця музика – оперова – далеко цікавіша за ті №№, що їх Леонтович писав у Києві для дітей...

Як ми вже відзначили, на Грінченків текст «На русалчин Великдень» (див.: Б. Грінченко. Писання. Том I. Київ, 1903, с. 300–312) Леонтович написав був музику для дітей. Тоді ж дехто з музик намовляв Леонтовича написати оперу. Чи щось робив Леонтович для цього, перебуваючи ще в Києві, певних відомостей не маємо. Можливо, що під кінець літа він щось і написав. Маємо рукопис, де є початкові такти музики мелодекламації козака та дальші нумери – інструментові *Andante*, заклик русалки «Ой часу не гайте», репліка козака «Мара чи сон», пісня русалки «Чи всі ви, сестриці», хор «Усі ми, сестриці» та танок русалок з реплікою козака «Ой що це мені згнітило»... Є деякі підстави припускати, що цей рукопис Леонтович писав ще перед поверненням до Тульчина, тобто, мабуть, ще в Києві. На одному ж, чистішому, примірникові фортепіанового *Andante*, що він його тут називає «Сцена після аріозо козака», він позначає дату: «Листопад 1919 р.». Як ми встановили, він цього місяця був уже в Тульчині і, як видно, зразу ж узявся до праці над оперою. На тому своєму рукописові Леонтович зробив ще й таку нотатку: «Матер'яли до оперети «Русальчин Великдень»». Отже, тут, крім дати, цікавий нам і намір Леонтовича писати не оперу, а тільки оперету (та й пізніше, мабуть, наприкінці червня 1920 р., він у листі до К. Стеценка пише: «Дуже

мізерно виходить музика та інструментовка: назвати оперою ніяк не можна»¹.

Але взимку 1919–20 р. Леонтович над цим твором працював, мабуть, дуже мало – через тяжкі життєві обставини, а також, мабуть, і через брак тексту Грінченкового. Тільки в листі з 4 / VI 1920 р. (до Стеценка) він пише: «Текст “Русальчиного Великодня” я дістав. Робота посувається трохи мляво, але йде – навіть оркеструю помаленьку». Я. Д. Грех, що з ним разом Леонтович учителював у Тульчині, згадує, що Леонтович «думав скомпонувати маленьку оперу для дітей шкільного віку. Вже з самого початку його не задовольняв короткий текст Грінченка. Він звертався до мене, чи не міг би я розширити цей текст – з одної дії зробити дві або й три. Шукав поради, в яким би напрямку розширити цей текст. Коли я відмовився це зробити, Леонтович згадав, що він знає одну свою ученицю, котра вже не раз пробувала своїх сил на полі української поезії. Цею ученицею була Надія Вас. Танашевич». Вона жила в Гайсинському повіті недалеко від села, де був батько Леонтовича. Отже, влітку (мабуть, у червні) Леонтович і т. Грех помандрували туди. Очевидно, незабаром після повернення звідти Леонтович сповіщає К. Г. Стеценка: «Знайшов поетесу для моєї опери, яка значно поширила перший акт², змінивши його кінець (порівнюючи з Б. Грінченком), і утворює ще два акти. Правда, ми з твором Б. Грінченка поведимся теж безцеремонно. Але в свій час зробимо до цього оговорку». У цьому ж листі, повідомляючи, що має приїхати до Києва, Леонтович додає: «Привезу щось з опери порадитися відносно її музики та оркестровки з Вами, Яворським, Акименком»³. Приятелі Леонтовича підбадьорювали його в цій праці. Так, наприклад, К. Стеценко в своєму листі з Києва дає йому такого наказу: «Пишіть же і кінчайте Вашого “Рус. Великодня”. Тут всі з нетерплячкою ждуть на нього».

Але в цій роботі стояло на перешкоді те, що Леонтович раніше, як ми вже відзначали, не проходив курсу інструментовки. Кільком своїм знайомим він скаржиться, що йому бракує техніки, що він не знає оркестровки («Ех, оркестровочку б мені вивчити!» – казав він). Він намагається бодай тепер надолужити цю нестачу: ходить до місцевих жителів – колишніх військових капельмайстрів Свободи й Веселі й працює в них⁴. Пише він Стеценкові: «Прошу вас передати через кого-небудь трохи оркестрових партитур, починаючи з легких “Свадьба Фігаро” та кінчаючи Чайковським, Римським-Корсаковим, Вагнером і т. ін. Я знаю, що так багато не можливо, але передайте хоч що-небудь: у Вас, наприклад, є симфонії Бетховена та Чайковського. Потім, може, знайдеться що-небудь Скрябіна (з останніх форт. творів), хоч одна річ⁵. Те й друге здалося б мені: в справі моєї так званої опери, яка, до речі, має бути у трьох актах. Кінчаю вже I акт, навіть оркеструю».

¹ В іншому листі (до С. Ф. Тележинського) він написав: «Працюю над оперою, хоч, може, не вийде нічого путящого із неї».

² Її рукопис цього акту, що є в Архіві Леонтовича при Київ. Філії ВУТОРМ'у, має назву: «Драматично-оперний етюд в 1-й дії». – Я. Ю.

³ Тобто Я. Степовим. – Я. Ю.

⁴ У бібліотеці своїй із підручників інструментовки Леонтович мав «Элементарное руководство по изучению инструментовки» Праута.

⁵ У бібліотеці Леонтовича була «Сатанічна поема» Скрябінова. – Я. Ю. [Йдеться про «Поему екстазу» О. Скрябіна. – В. К.]

Спробував він надіслати до Києва уривок з музики опери (починаючи зі вступу *Andante* перед «Сестриці кохани, у коло ставаймо» й кінчаючи словами хору русалок: «Ану, вгадай!»). На тому рукописові він так пише Стеценкові: «Прошу Вас, Кирило Григоровичу, зробити оркестровку цих №№. Попросіть Козицького також оркеструвати. Ці оркестровки при нагоді передайте в Тульчин. Я також інструментую ці №№ і, порівнявши, буду вчитися цій науці. Вам у Києві це легко зробити, а мені без знання оркестра і не чуючи його ніколи це дуже трудно. Ваші оркестровки стануть мені до помочи».

Але несподівана смерть урвала цю його працю: інструментовки він так і не опанував. У рукописі одинокого нумеру, що він його оркестрував (пісня 4-ї русалки), ми знайшли такі елементарні помилки: 1) з тромбона він робить транспонувальний інструмент (*Trombone in B*), 2) партію ж вальдгорна (дарма що пише «*Corn in F*») зовсім не транспонує. По інших же рукописах він подекуди нотує: «*Corn*», наміряючись завести цей інструмент до симфонічної оркестри (цей інструмент рідко коли можна здибати в складі симф. оркестри; отже, в Леонтовича до цього спричинилося, мабуть, те, що він студіював оркестровку в військових капелюшків).

Наприкінці жовтня 1920 р. до Тульчина заїхала на 2 концерти Друга мандрівна капеля Дніпросоюзу під орудою Стеценка. Леонтович скористався з цього випадку й ознайомив Стеценка з своєю працею над оперою. Програвши дещо з неї, він (як пише Г. Д. Гриневич) запитав Стеценка: «Ну що, як?» – Та добре! – відповів той, – але вже дуже просто; так, модуляцій мало. «Ну й гаразд! – сказав Леонтович; я, бачите, хочу, щоб мене мужики розуміли»¹. Із Стеценком Леонтович умовлявся, що оперу закінчить до Великодня 1921 р.

За кілька днів перед смертю Леонтович давав Н. В. Танашевичевій вказівки, в якому напрямкові складати далі лібрето. За його задумом, Грінченкову ідею треба було змінити й створити справжню широку фантастичну українську оперу.

Як свідчить І. І. Стоянов, Леонтович, працюючи над аріями русалок, пояснював, що «за поемою русалок можна поділити на три категорії, залежно від їхнього “стажу”». Одна категорія – це новенькі русалки, які ще не втратили зв'язку з земним життям, – вони живуть переважно земними спогадами і вражіннями. Друга категорія – русалки перехідного становища: з одного боку, вони вже призвичаїлися до нових обставин існування, а з другого – в їхній пам'яті ще не зникли спогади про земне життя. Третя категорія – русалки, що втратили будь-який зв'язок із земним життям. Усе це треба було виобразити музикою. Мене найбільше вразили арії русалок другої категорії. Сама непевність і несталість мотивів характеризувала подвійне становище цих русалок. Ось-ось накреслюється мотив і ніби хоче опанувати всю арію, аж раптом – мотив уривається, злегка накреслюється новий, поволі міцніє; момент – і зникає й цей мотив». Це – свідчення слухача-а-

матора, що випадково став за свідка праці Леонтовича над оперою. Отже, воно не зовсім відповідає тому, що дають самі матеріяли опери (найбільшу несталість бачимо саме в новенькій 6-ї русалки тощо). Але Леонтович не любив ознайомлювати навіть близьких приятелів із процесом і рухом своєї творчої праці. Отже, тому навіть такі, не досить певні відомості мають деяке значіння в справі обізнання з творчістю композитора.

Хоч Леонтович за кілька днів перед смертю й казав, що перший акт він викінчив і написав навіть деякі хорові пісні для дальших актів, але рукописи, що їх маємо й друкуємо тут, свідчать, що навіть I дію він не викінчив остаточно.

Він казав, що в II й III актах хоче використати ті народні пісні, що він їх записав від Н. В. Танашевич (кілька десятків пісень). Отже, можливо, зробивши 1920 р. розкладки деяких із тих пісень («Сине море», «Смерть», «Гей-йя, сьогодні», «Ой сивая зозуленька», а, зокрема, розкладку «Чогось мені трудно», що її рукопис уміщено поміж оперовим матеріалом (хоч невідомо, від кого Леонтович її записав), Леонтович намірявся вставити їх до дальших дій опери (хоч жадних нотаток про це в рукописах тих розкладок немає)...

Леонтович був один із трьох співлібретистів цієї опери (Грінченко – Танашевич – Леонтович). Про це свідчить і його власна заява в листі до Стеценка («...Ми поводитимся безцеремонно...»), що ми її вже наводили; і його вказівки Танашевич, як далі писати лібрето; і низка його переробок і доповнень до лібрета I дії...

Оцінюючи загалом цей матеріал, треба зважати насамперед на час, коли його Леонтович опрацьовував. 1919–20 років українського оперового мистецтва як суцільного органічного процесу ще не було. Російська ж опера (і в Росії, і на Україні) тоді ще провадила свою працю цілком у давніших напрямках, що їх визначило передреволюційне оперове життя. Отже, питання про осучаснення оперового репертуару, що тепер, за наших днів, стоїть дуже гостро, тоді ще не виникало, і сюжет оперовий (як це ми докладніше пишемо в іншій праці) базувався тоді, головне, на кількох моментах: 1) історизм, 2) фантастика, 3) кохання та 4) походження оперових персонажів з вищих верств суспільства; подекуди ж (у «національних» операх) була ще й певна національна романтика. Ці моменти більшою чи меншою мірою лежали в основі майже всієї передреволюційної оперової творчості. Соціальних же питань тодішня оперова творчість майже ніколи не порушувала.

Отже, і в основі опери Леонтовича лежать ті самі трафаретні оперові моменти: фантастика, кохання й трохи національної романтики (її сам Леонтович, поширюючи текст, намагався створити в цій опері). У I дії деяке (хоч і досить бліде) соціальне пофарбування має арія 4-ї русалки. Антирелігійний момент знаходимо в арії 5-ї русалки. Поза цим немає тут і натяку на соціальний зміст.

Даремна річ домислюватися, який вигляд мав би сюжет усієї опери, коли б закінчені були всі три акти її. Але сумнівний вже самий той факт, що питання про створення II й III актів виникло тільки тоді, як I акт було великою мірою

¹ Дехто переказує, що в цій розмові, замість «розуміли», Леонтович ужив терміна: «співали».

опрацьовано, – це могло спричинитися до певної штучності й надуманості сюжетної будови цілого твору.

Треба також узяти на увагу, що т. Танашевич, що до неї Л. звернувся в справі створення лібрета, аніж не обізнана була з вимогами, що їх треба ставити до сценічного (зокрема, оперового) твору. Приблизно так само мало обізнаний був з цим і Леонтович, що він, як ми вже відзначали, ніколи, власне, не мав щільного зв'язку з роботою оперових театрів (спорадичне слухання опер за такий зв'язок в жадному разі вважати не можна).

За таких обставин не дивно, що вже й I актові бракує сценічності й динаміки – тут панує статичність; поодинокі драматичні моменти тут виняткові й статичності не зменшують. Характер музики тут більше камерний, аніж драматично-сценічний.

Проте мусимо визнати, що в історії української музики цей твір має зайняти певне місце. Складністю й гостротою засобів музичного викладу деякі нумери опери перевищу-

ють те, що перед 1919–20 р. було створено в українській музиці. Та й у творчості Леонтовича цей оперовий матеріал, знову підкреслюємо, є новий крок: 1919–20 р. композитор, як бачимо, пішов чимало наперед.

Цей оперовий матеріал спростовує ту помилкову думку, що її не раз висловлювали були в пресі, пишучи про Леонтовича, ніби він замкнувся в праці над аранжуванням народньої пісні й далі за це обмежене коло не пішов. Цей матеріал примушує нас відмовитись від твердження, що Леонтович законсервувався в творчості для хору. І коли б із цим матеріалом наше суспільство обізналося зразу по смерті Леонтовича (1921 р.), – такої думки тоді навіть і не могло виникнути. Тепер нам ясно, що Леонтович вже виходив за межу хорових форм творчості. І тільки нагла смерть припинила його творчі шукання й заступила йому шлях до слави українського оперового композитора (що він її, безперечно, набув би, коли б надалі працював над операми).

ПРИМІТКИ

до творів М. Леонтовича, укладені В. Бруссом

(за вид.: М. Леонтович. Хорові твори / Загальна редакція М. Гордійчука. – К., 1970)

Від редактора-упорядника. В. Брусс опрацьовував переважно видання хорової літератури, з якої був добрим знавцем. У видавництві «Музична Україна» за його участю вийшли такі нотні збірники: Співає «Думка» (1970 р.); серія «Хорові твори українських композиторів» (вип. 2, 3; 1968 р.); «Хорові твори українських композиторів 20-х років» (1969 р.) та ін.

Дударик. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. У 1899–1901 рр., будучи вчителем Чуківської сільської школи, Леонтович почув «Дударик» у виконанні Чуківського сільського хору, який співав його за збіркою Я. Бігдая «Пісні кубанских казаков» (вип. 3, 1896 р.). Коли вперше розпочав композитор роботу над цим твором, точно не відомо. Але у м. Гришино¹ на Донбасі «Дударик» виконувався шкільним хором Леонтовича у супроводі струнного оркестру 1904–1908 рр. Супровід дублював хорові партії.

Протягом 15 років (1904–1918) композитор переробляв та удосконалював «Дударика» 5–6 разів. У цій збірці на стор. 190 подано варіант з супроводом фп. та варіант *а капела* для дитячого або жіночого хору (стор. 193). Основний варіант для мішаного хору *а капела*, опрацьовано композитором, мабуть, у 1918 році. Форма наскрізна.

[Від упорядника В. К. До цього збірника взято також і варіант «Дударика» для мішаного хору *а капела*, реставрований Б. Луканюком, де збережено четверте кульмінаційне проведення теми, що найбільш відповідає логіці розгортання наскрізної форми твору (за збіркою: Леонтович М. Хорові твори на народнопісенні теми. / Упорядкування і редакція Б. С. Луканюка. – К., 1987)].

Щедрик. Обрядова пісня (щедрівка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Мелодію й слова «Щедрика» записано у м. Краснополі на Волині. Працювати над цим

твором запропонував Леонтовичу його вчитель, професор Б. Яворський у 1910 р., але закінчив його композитор значно пізніше. На рукописі, що Леонтович надіслав О. Кошицю до Києва, є помітка автора: «18.VIII, 1916 р.». Вперше «Щедрик» було виконано на концерті колядок 25 грудня ст. ст. 1916 р., який влаштував хор студентів Київського університету під керівництвом видатного диригента, фольклориста і композитора О. Кошиця. «Щедрик» справив незабутнє враження на слухачів концерту. На с. 188 цієї збірки вміщено обробку Леонтовича для жіночого або дитячого хору *а капела*. Форма наскрізна.

Ой посеред двору. Обрядова пісня (щедрівка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича (ч. IV, К., 1913, № 21). Мелодію і текст записано в с. Бурківцях на Волині. Обробку опрацьовано 5 вересня 1916 року. Форма куплетно-варіаційна.

Ой там за горою. Обрядова пісня (щедрівка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Декілька щедривок і колядок, у тому числі й «Ой там за горою», тульчинський вчитель Ф. Лотоцький записав у с. Паланка на Поділлі і в роки імперіалістичної війни [Першої світової – В. К.] передав їх Леонтовичу. Композитор переробляв текст і, може, навіть дописував нові куплети. Закінчив обробку приблизно в 1916 р. Форма куплетно-варіаційна.

¹ Тепер м. Покровськ Донецької області, де 2019 р. уперше відбувся «Щедрик-фест» – конкурсне змагання хорових колективів України. – В. К.

Ой гордопишний пан-господарю. Обрядова пісня (колядка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Пісня з Поділля. Записана Леонтовичем від М. Рошахівського. Оброблена восени 1918 року. Форма куплетно-варіаційна.

Ой в Львові. Обрядова пісня (щедрівка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича, (ч. IV. К., 1913 р., № 22). Мелодію і текст записано в с. Бурківцях на Волині. Текст щедрівки частково змінювався Леонтовичем та при редагуванні П. О. Козицьким. Оброблена в 1918–1919 рр. Форма куплетно-варіаційна.

Коза. Обрядова пісня-гра, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 49). Мелодію і текст записано в Звягелі на Волині. Оброблена у 1918 році. Форма куплетно-тричастинна.

В полі-полі плужок ходить. Обрядова пісня (щедрівка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича (ч. IV, К., 1913, № 24). Мелодію й текст записано в м. Почаєві на Волині. На с. 222 вміщено обробку для дитячого або жіночого хору *а капела*. Дату обробки не встановлено. Форма куплетно-двочастинна.

Воротар. Обрядова пісня (веснянка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про час опрацювання її та ін. не виявлено. Форма куплетно-варіаційна.

Мак. Обрядова пісня (веснянка), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 3-ї сотні збірки А. Конощенка (№ 85). Форма куплетно-двочастинна.

Ой ходить Семенко. Обрядова пісня (веснянка), оброблена для мішаного хору *а капела*. У збірці «Народні пісні» Леонтовича (десяток другий, К., вид. «Дніпро-союз», 1921 р.) є помітка «З зб. А. Конощенка». Інших відомостей про походження цієї пісні не виявлено. Форма куплетна.

Ой хто в тому лісі стукає, гукає. Обрядова пісня (купальська), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії з голосу Лесі Українки» (К., 1917, № 34). Мелодію і текст записано у с. Колодязному на Волині. Оброблена, мабуть, у 1918 році. Форма куплетна.

Гра в зайчика. Пісня-гра, оброблена для мішаного хору *а капела*. Про створення Леонтовичем обробки цієї пісні варто розповісти таку коротку історію. Восени 1920 року вчитель Тульчинської школи Г. Гриневич, що навчався у Леонтовича музично-теоретичних дисциплін, награв мелодію. Леонтович, почувши, попросив Гриневича записати її для нього. Хоч Гриневич і відмовлявся, посилаючись на те, що чув її ще до імперіалістичної війни в с. Слобідці-Ярошівській на Поділлі і не може пригадати точно всю мелодію і зовсім забув слова, все ж Леонтович умовив його записати мелодію, хоч частково, а про текст пісні мовив: «Напишіть слова самі так, щоб для дітей було підходяще». Гриневич виконав прохання Леонтовича.

Після загибелі композитора твір залишився в чернетках. Зредагував та доробив чотири останні такти пісні

П. Козицький. У такому вигляді ми її і подаємо. Форма куплетно-варіаційна.

А вже сонце заходить. Обрядова пісня (обжинкова), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Поліщука – Остаповича, (ч. I, К., 1913 р., № 25). В цій збірці пісня має назву «Обжинки». Оброблена композитором у 1919 році. Текст перших двох куплетів написано, мабуть, самим Леонтовичем. Форма куплетно-варіаційна.

Женчичок-бренчичок. Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 21). Форма куплетно-двочастинна.

Із-за гори сніжок летить. Козацька пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Коли й ким записано мелодію й текст, – не з'ясовано. Хоч у збірці А. Конощенка (II сотня, Одеса, 1902, № 28, 29, 30), матеріалами якої часто користувався Леонтович, є кілька варіантів пісні, та всі вони мелодіями і текстом зовсім не схожі з цією. Можливо, Леонтович сам записав її від когось, але ніяких відомостей про це не залишив.

Першу редакцію пісні (однокуплетну) він зробив перед революцією, тоді ж і виконував її з шкільним хором у Тульчині. Цю редакцію та чернетку другої Леонтович поділяв на 8 тактів так: 2/4, 2/4, 3/4, 2/4, 3/4, 2/4, 2/4, 3/4.

Останній примірник рукопису багатокуплетної форми з поміткою «14 травня 1919 р., м. Київ», що, за свідченням Я. Юрмаса, зберігався у М. Підласової, на такти не поділено. Цю редакцію, мабуть, і треба вважати за остаточну, її й подано у збірці. Форма куплетно-варіаційна.

Ой темная та невидная ніченька. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*, походженням з Поділля. Записана Леонтовичем у Тульчині восени 1918 року від своєї учениці К. Чернявської (з с. Кусиківці на Поділлі). Це одна з улюблених пісень композитора. Вишукуючи яскравість забарвлення мелодії та вдосконалюючи голосоведення, Леонтович зробив біля 18 варіантів обробки цієї пісні. Твір закінчено у квітні–травні 1919 р. в Києві. Форма куплетно-варіаційна.

Сине море. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у квітні 1920 р. в Стражгороді на Поділлі від Н. Танашевич. Форма куплетно-варіаційна.

Ой лугами-берегами. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Мелодія й текст походженням з Поділля. Записана Леонтовичем від М. Рошахівського. Обробку здійснено у 1916–1918 рр. Форма куплетно-варіаційна.

Ой нас, братці, п'ять. Побутово-лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенка (№ 12). Оброблена у 1920 році. Динаміка та темп визначені П. О. Козицьким. Форма куплетно-варіаційна.

Козака несуть. Пісня оброблена для мішаного хору *а капела*. В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігається кілька чернеток обробки цієї пісні. На одному з аркушів накидано багато варіантів вступу перших голосів

після баса. У більшості з них вони вступають на початку п'ятого такту пісні. Та на чистішому аркуші Леонтович хімічним олівцем дописав басам шостий такт (одну чвертку й чвертку паузи), а вступ першим голосам дав на початку сьомого такту так, як є зараз. Цей варіант, мабуть, задовольнив композитора, і він червоним олівцем написав: «Дуже гарно» (Інститут рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, 1–36312). У рукописі обробки, там де в піснях пишуть прізвище автора тексту, Леонтович помітив: «Лесі Українки, з збірника Квітки». Форма куплетно-тричастинна.

Ой а в городі. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. I зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 23). Мелодію й текст записано у с. Жеребки на Волині. Форма куплетна.

Ой у лісі при дорозі. Рекрутська пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем влітку 1919 р. від Б. Цікаловського, який чув її на Поліссі. Тоді ж здійснена і обробка її. Форма куплетно-двочастинна.

Ой час-пора до куреня. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем на Поділлі (можливо, в Білоусівці, Чукові чи Тиврові), де він здійснював перші записи народних пісень. Форма куплетно-двочастинна.

Попід яром, яром. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у Києві в 1919 році від С. Папа-Афанасопуло. Оброблена наприкінці вересня 1919 року. Форма куплетно-двочастинна.

На городі білі маки. Рекрутська пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 6). Мелодію й текст записано у с. Бурківцях на Волині. Форма куплетна.

Ой з-за гори чорна хмара встала. Історична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 1-ї сотні зб. А. Конощенка (Одеса, 1900, № 67). Записана в с. Обознівці на Херсонщині. Оброблена в період між 1910–1916 рр. Форма куплетна.

Над річкою-бережком. Чумацька пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 1-ї сотні зб. А. Конощенка (Одеса, 1900, № 85). Мелодію й текст записано на х. Цибульки на Херсонщині. Обробку здійснено у 1915–1916 рр. Форма куплетна.

Ой горе тій чайці. Чумацька пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Здавня дуже поширена на території України і є в збірниках багатьох записувачів українських народних пісень. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенка (Одеса, 1909, № 9), який записав її в с. Обознівці на Херсонщині. Форма куплетна.

Ой ніхто ж там не бував. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 27). Форма куплетно-варіаційна.

Черчик. Обрядова (весільна) пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Поліщука «Збірник найкращих українських пісень з нотами» (ч. III, 1913 р., № 25) Мелодію й текст записано у с. Носкиничі на Волині. Композитором опрацьовано два варіанти для

мішаного хору *а капела*, що вміщені тут поряд (с. 87, 88), та варіант для дитячого або жіночого хору (с. 220). Є підстави припускати, що пісня опрацьована в 1915–1916 рр. Форма куплетно-двочастинна.

Поміж трьома дорогами. Обрядова пісня (весільна), оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у м. Стрижавці на Вінничині від Л. Юркевича. У чернетці пісня має назву «Межі трьома дорогами». В іншій чернетці (Інститут рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, 1–36401) пояснюється: «Розмова князя (молодого, жениха) з Даж-богом (сонцем)». Форма куплетна.

Не стій, вербо. Обрядова пісня (весільна), оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917 р., № 72). У чернетці композитора, що зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського (1–36315), є помітка рукою П. Козицького з його факсиміле: «Переписав і проредагував 13/1 – 22 р.». Форма куплетно-варіаційна.

Чорнушко-душку. Жартівлива весільна пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у м. Стрижавка на Вінничині від Л. Юркевича. Починаючи з 1902 по 1918 рік, Леонтович шість разів редагував «Чорнушко-душку». У кожній з шести редакцій він удосконалював також і текст. Отже, 6-ту редакцію, датовану «Травень, 1918», мабуть, треба вважати за остаточну. Форма куплетно-варіаційна.

Ой у саду голуби гудуть. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Походження мелодії й тексту, час опрацювання її та ін. невідомі. Форма куплетно-двочастинна.

Наїхали гостоньки. Обрядова пісня (весільна), оброблена для мішаного хору *а капела*, походженням з Київщини. Записана Леонтовичем у 1919 році від співака хору О. Кошиця А. Шишківського. Остаточний варіант позначено композитором «25 вересня 1919 р.». Форма куплетно-тричастинна.

Через сінечки вишневі сад. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 4-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 5). Мелодію і текст записано у с. Троща на Волині. Оброблена, мабуть, у 1916 році. Форма куплетна.

А в тому саду. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 3). Оброблена в с. Марківці 4.IV.1920 р. Форма куплетна.

Ой як, як миленькому постіль слати. Обрядова пісня (весільна), оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

І в вас, і в нас. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем від А. Бреня, який записав її у м. Охтирка на Харківщині. Оброблена в 1918–1919 роках. Реставрована Я. Юрмасом за останніми чернетками Леонтовича. Форма куплетна.

Як не женився, то й не журився. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Мелодію і текст

записано Леонтовичем в Охтирці на Харківщині від А. Бреня. Обробку закінчено 20 липня 1918 року. Форма куплетно-варіаційна.

Гей, у світлиці. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Цю пісню Леонтович взяв зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 9), де вона вміщена під назвою «Прошу, тєстоньку» з одним куплетом тексту. У травні 1918 р. Леонтович скаржився своєму товаришеві – тульчинському вчителю Я. Греху, що пісня, мовляв, добра, а текст не повний. Обміркувавши спільно зміст пісні, прийшли до висновку, що вона має відображувати родинну сварку. Після цього Я. Грех написав текст 1, 2, 3, 4 та 6 куплетів, лишивши п'ятим куплетом підтекстовку К. Квітки до пісні «Прошу, тєстоньку».

Так виникла нова пісня «Гей, у світлиці», яку вперше було виконано на концерті в Тульчині приблизно 11–13 червня 1918 р. Форма куплетно-варіаційна.

Прошу, тєстоньку. Дивись анотацію до пісні «Гей, у світлиці» на с. 113.

Налетіли журавлі. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенка (Одеса, 1902, № 78). Мелодію й текст записано на х. П'ятигорці біля Лубен на Полтавщині. Форма куплетна.

Смерть. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у квітні 1920 року в Стражгороді на Поділлі від своєї учениці Н. Танашевич під назвою «А вже смерть». У другій половині 1920 р. Леонтович обробив її, а наприкінці грудня почав готувати з Тульчинським хором для концерту. Та закінчити розучування пісні йому не довелося, бо 12 січня [вірні 13-го. – *В. К.*] пішов з Тульчина до Марківки відвідати батька і більше не повернувся. Цей твір уперше було виконано Тульчинським хором у лютому 1921 року на концерті, присвяченому пам'яті композитора. Форма куплетна.

Пряля. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 118). Першу редакцію здійснено композитором у липні–серпні 1918 р. Друга, що вміщена тут, датована 1920 роком. Форма куплетно-варіаційна.

Мала мати одну дочку. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці-Брацлавській на Поділлі. Ця пісня належить до тих творів, які композитор переробляв протягом багатьох років. Наприклад, у рукописному зошиті «1-ї збірки пісень з Поділля» (1900–1902 рр.) є два варіанти, пізніше, року 1906, він переробляє її. Ці дві перші редакції мають по чотири варіації (другу варіацію співають тільки чоловіки). 1906–1908 рр. Леонтович здійснює третю редакцію і залишає дві варіації. 1914–1916 рр. робить четверту, а в березні–квітні 1919 р. п'яту, мабуть, остаточну редакцію цього твору. Очевидно, вміщена тут обробка й є ця п'ята, що її зредагував з поголосників хору О. Кошиця П. Козицький. Форма куплетно-варіаційна.

Ой з-за гори кам'яної. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Бі-

лоусівці на Поділлі від Мефодія Мацини в рр. 1898–1900. Першу редакцію для жіночого хору або дитячого *а капела* композитор опрацював у 1900–1902 рр. Потім повертався до роботи над нею в різні роки ще чотири рази: так, у 1904–1906 рр. (Гришинський період) обробив її для мішаного хору в супроводі струнних інструментів, третю редакцію (близьку до другої) для мішаного хору зробив у 1907 р., четверту (для жіночого або дитячого хору з ф-но) у 1909 р. і п'яту, останню, що надруковано у збірці М. Леонтовича «Народні пісні», (десяток третій, № 6. Видавництво «Дніпросоюз», К., 1921). У цій збірці вміщено першу (с. 118) та п'яту редакцію твору (с. 217). Форма куплетно-двочастинна.

Одна гора високая. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у Києві від С. Папа-Афанасопуло. Оброблена 1919 р. Темп та поділ на такти Я. Юрмаса. Форма куплетно-тричастинна.

Піють півні. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 156). Мелодію і текст записано в с. Колодяжному на Волині. Обробку закінчено за авторською поміткою в рукописі «16 липня 1918 р.». Форма куплетно-тричастинна.

Летіла зозуля. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Форма куплетно-двочастинна.

Ой вербо, вербо. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем на Поділлі від М. Рошачівського. Обробку здійснено приблизно в 1916 році. Форма куплетна.

Ой піду я в ліс по дрова. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*, походженням з Поділля. Хоч у 2-й сотні зб. А. Конощенка і є варіанти цієї пісні, та маються підстави вважати, що її записав сам Леонтович, бо в ці роки (1902–1906) композитор опрацював пісні тільки свого запису. На с. 223 вміщено варіант для дитячого або жіночого хору *а капела*. Форма куплетна.

Ой послала мене мати. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Оброблена у 1900–1902 рр. Форма куплетна.

Зашуміла ліщинонька. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Обробку цієї пісні композитор редагував сім разів, починаючи з 1901 по 1917–1918 рр. У рукописах, що зберігалися у П. Павловського, виявлено поголосники для двох скрипок, альту та контрабаса. У супроводі цих інструментів Леонтович виконував пісню з Гришинським хором на Донбасі. Форма куплетно-варіаційна.

Котилася зірка. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження мелодії, час опрацювання її та ін. не виявлено. Форма куплетно-тричастинна.

Ішов козак долиною. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 5-ї сотні

зб. А. Конощенко (Одеса, 1902, № 32). Мелодію й текст записано в с. Королівки на Київщині. У зв'язку з тим, що текст пісні, який друкувався раніше, має істотні недоліки (дівці-семилітці козак говорить, що загадає сім загадок, загадав же лише дві; куплет аж ніяк не пасує до ритмічної структури мелодії і ін.), ми вміщуємо тут один з багатьох варіантів тексту, що його співають як на Київщині, так і в інших місцях України. Форма куплетно-варіаційна.

Ой від саду. Побутово-лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці-Брацлавській на Поділлі. За свідченням Я. Юрмаса, в рукописах, що зберігалися у П. Павловського, є поголосники для хору та струнних інструментів. Оскільки ці рукописи виявлено в м. Гришино на Донбасі, є підстави вважати, що цю пісню виконував Гришинський хор Леонтовича в супроводі струнного оркестру. Форма куплетно-варіаційна.

Позволь мені, мати. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*, походженням з Поділля. Записана Леонтовичем у Тульчині 1918 року від Н. Танашевич. Обробку здійснено в травні 1919 року. Форма куплетно-варіаційна.

Ой у полі та туман-димно. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенко (Одеса, 1902, № 88). Мелодію і текст записано у с. Вищий Булатець на Полтавщині. Обидва варіанти, що тут вміщено для мішаного хору *а капела* (с. 135) та для жіночого хору (с. 218), опрацьовано композитором десь у 1916 році. Форма куплетно-двочастинна.

Попід терном стежечка. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела* в двох варіантах, вміщених поряд. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенко (Одеса, 1902, № 59) Варіант 5-го та 6-го куплетів взято з рукописних поголосників хору О. Кошиця. Форма куплетно-двочастинна

Ой перепеличка. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Леонтович зробив також обробку для дитячого або жіночого хору *а капела* в куплетній формі, яку вміщено у збірці на с. 221. В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються два рукописних аркуші (І–36362). В одному з них Леонтович написав «З Поділля». На другому аркуші, мабуть, більш пізнішому, з меншою кількістю виправлень, є помітка його рукою «м. Тиврів, Под. г.». Дати запису чи опрацювання композитор не залишив. Форма куплетно-двочастинна.

Гей-йя сьогодні. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у квітні 1920 р. в Стражгороді на Поділлі від Н. Танашевич. Опрацьована восени того ж року. Форма куплетно-двочастинна.

Ой коли б той вечір. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича (ч. II, К., 1913 р, № 11). Мелодію й текст записано в с. Бурківцях на Волині. Оброблена у 1919 році. Форма куплетно-двочастинна.

При долині, при охоті. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Форма куплетно-тричастинна.

Калино-малино. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються два варіанти обробок. На обох є напис Леонтовича «З Полісся, від Б. Цікаловського». На одному, чистішому, аркуші, написаному червоним чорнилом (нотний текст перекреслено), після запису всіх куплетів тексту композитор помітив дату опрацювання твору «24 вересня 1919 р.» (1–36308). До цього періоду, мабуть, і слід віднести обробку, вміщену в збірці. Форма куплетна.

Зелена та ліщинонька. Лірична пісня оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Конощенко (Одеса, 1902, № 13) Мелодію й текст записано у м. Новоград-Волинську. У збірці вміщено також варіант цієї пісні для жіночого хору (с. 223), опрацьований композитором приблизно в 1917 році. Як свідчить Я. Юрмас, цю пісню Леонтович виконував з Тульчинським хором (мішаний склад) восени 1918 р. Форма куплетна.

Ішов козак без ліс. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем від Я. Греха. У чернетці обробки пісня має назву «Ішов жовнір». Форма куплетна.

Ой у полі криниченька. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича. Інших відомостей про пісню не виявлено. Форма куплетна.

Ой котився кубар. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у м. Тульчині від своєї учениці К. Чернявської (з села Кузиківці на Поділлі). Форма куплетна.

Ой сів-поїхав. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана в с. Дранки на Поділлі. Будучи керівником шкільного оркестру Чуківської двокласної школи (1899–1901), Леонтович здійснив першу обробку для мішаного хору. У 1901–1902 рр. робить дві різні редакції для мішаного й жіночого хору. У 1906 – нову обробку для мішаного хору, вміщену в цій збірці (с. 149 2-й варіант). Потім знову опрацьовує її для мішаного хору і дає 10–11 варіантів до неї, що приводять до останнього варіанту, вміщеного тут на с. 149; III варіант закінчено у роки Першої світової війни. Шосту редакцію пісні для чоловічого хору Леонтович опрацьовує в 1917 році, її вміщено на 185. У той же час закінчує останню, сьому, редакцію для жіночого хору (на с. 224). Форма куплетна.

Ой гай, мати, гай. Лірична пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Чукові, де він учителював з 20.VIII 1899 по 11.III 1901 р. У збірці вміщено також обробку для дитячого або жіночого хору (с. 225), яку композитором аранжировано, мабуть, десь у 1906 р. Форма куплетна.

Піду в садочок. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Чукові на Поділлі, де він вчителював. Обробку її здійснено тоді ж (1899–1901 рр.). Та обробка мала сім тактів. Останні три такти дописані композитором десь у 1914–1917 роках. У рукописі «1-а збірка пісень з Поділля» Леонтович зро-

бив помітку: «Останні 9 віршів можуть починати тенори, а потім баси». Форма куплетна.

Ой підю я лугом. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі в 1898–1900 рр. Композитор зробив її в двох варіантах. Вміщуємо обидва поряд. Форма куплетно-варіаційна.

Сивий голубочку. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем на Поділлі в с. Білоусівці чи в Тиврові. Форма куплетна.

Чого, Івасю, змарнів? Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. виявити не вдалося. Форма куплетна.

Ой підю я в сад гулять. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Наступає чорна хмара. Пісня про кохання, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

За городом качки пливуть. Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Походженням з Полісся. Записана Леонтовичем від Б. Цікаловського. Дату обробки не з'ясовано. Форма куплетно-варіаційна.

Вишні-черешні розвиваються. Обрядова пісня співалася на хрестинах, оброблена для триголосного вокального ансамблю *а капела*. За своїм ансамблевим складом (сопрано, альти та тенори) – це винятковий твір Леонтовича серед обробок народних пісень. Взята композитором зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 84). Форма куплетно-двочастинна.

Ой устану я в понеділок. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Мелодію і текст записано у с. Миропіллі на Волині. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 172) Обробку здійснено у 1918 році. Форма куплетна.

Ой п'є вдова. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 1-ї сотні зб. А. Конощенка (Одеса, 1900, № 35) Мелодію й текст записано у м. Ананівці на Херсонщині. Форма куплетна.

Ой виїду я на вулицю. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Надруковано у «II збірці пісень з Поділля» (К., 1903, № 8). Форма куплетна.

Дала мені мати корівоньку. Побутово-жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження пісні не виявлено. Форма куплетна.

Чогось милий затужив. Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Не ходила на улицю. Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 1-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 22). Мелодію і текст записано в с. Бурківцях на Волині. Обробку здійснено до 1917 р. Обробку для жіночого хору *а капела* вміщено на с. 226. Форма куплетна.

Гей, ви, стрільці січовії. Жартівлива пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Мелодія записана Леонтовичем у Кам'янці-Подільському 1919 року. Форма куплетно-тричастинна.

Зажурились галичанки. Побутова пісня, оброблена для мішаного хору *а капела*. Записана Леонтовичем у м. Кам'янці-Подільському в другій половині 1919 р. Форма куплетно-двочастинна.

Прощай, слава¹. Козацька пісня з Полтавщини, оброблена для мішаного хору *а капела*. У збірці вміщено також обробку її для жіночого хору *а капела* на с. 173. Відомостей про час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Зоре моя вечірняя. Лірична народна пісня на слова Т. Шевченка, оброблена для мішаного хору *а капела*. Цю обробку переписав у викладача Тульчинського педагогічного училища тов. Клевчука М. Гордійчук з оригіналу М. Д. Леонтовича. Вперше пісню було надруковано у збірці: М. Д. Леонтович. Матеріали та документи. Вид. АН УРСР / За ред. В. Довженка. – К., 1947, с. 56. Форма куплетна.

Отамане, батьку наш. Чумацька пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 2-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 17). Мелодію і текст записано у м. Краснополі на Волині. Оброблена у 1917–1918 рр. Форма куплетно-двочастинна.

За річкою за Дунаєм. Козацька пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Записана Леонтовичем від М. Рощахівського. Обробку здійснено у 1914–1918 рр. Форма куплетно-двочастинна.

Гаю, гаю, зелен розмаю. Пісня про кохання, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Форма куплетна.

Ой а у полі терен. Козацька пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 1-ї збірки Поліщука – Остаповича. (К., 1913, № 4). Мелодію й текст записано у с. Безпечна на Волині. Форма куплетна.

За нашою слободою. Козацька пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Записана Леонтовичем у с. Білоусівці на Поділлі. Оброблена у 1900–1902 рр. Форма куплетна.

На добраніч усім на ніч. Пісня про кохання, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

А в Києві на ринку. Побутова пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 2-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 9). Мелодію й текст записано у с. Бурківцях на Волині. Опрацьовано приблизно в 1919 році. Форма куплетна.

Приїхали три козаки. Побутова пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 3-ї сотні зб. А. Конощенка (№ 38). Мелодію й текст записано у с. Крупинка на Херсонщині. Форма куплетна.

Ой не пугай, пугаченьку. Побутова пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Точних відомостей про її походження композитор не залишив, але є підстави при-

¹ У виданні 1970 р. з міркувань тогочасної цензури було «Прощай, село». – В. К.

пустити, що мелодію й текст пісні записано Леонтовичем на Полтавщині приблизно в 1908 році. Форма куплетна.

Ой, коню мій, коню. Побутова пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Записана Леонтовичем у Києві 1919 року від А. Шишківського. Тоді ж опрацьована. Форма куплетна.

Ой на горі виноград. Побутова пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Відомостей про походження пісні не виявлено. Оброблена композитором у 1900–1902 роках. Форма куплетна.

Гей, нум, браття, всі до зброї. Козацька пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. Відомостей про походження пісні, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Ми ковалі. Революційна пісня, оброблена для чоловічого хору *а капела*. У Відділі рукописів ЦНБ АН УРСР є аркуші чернеток, де записано низку пісень революційного змісту. Серед них один лист з обробкою пісні «Ми ковалі». В оригіналі текст подано російською мовою (інвентарний № рукопису М. Леонтовича, який зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського: 1–36335). Дата і місце опрацювання невідомі. Форма куплетна.

Ой матінко моя. Обрядова (весільна) пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі збірки І. Демченка «Українське весілля» (Одеса, 1905 р., № 75). Записана в с. Монастирищі на Київщині. Форма куплетно-варіаційна.

Чого соловей смутен. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 1). Записана в с. Троща на Волині. Форма куплетно-двочастинна.

Зажурилася. Побутова пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Відомо, що восени 1917 року Леонтович виконував цю пісню на концерті з Тульчинським хором. Відомостей про походження її, час обробки і ін. не виявлено. Форма куплетна.

Ой розвився. Козацька пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Учителюючи в Чуківській школі (1899–1901 рр.), Леонтович організував там струнний оркестр і для нього вперше обробив цю пісню. Вміщена тут обробка є другою редакцією, яка опрацьована композитором у 1917 р. Форма куплетна.

Ой у полі жито. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Форма куплетна.

Пішов милий. Рекрутська пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 1-ї ч. зб. Поліщука – Остаповича (К, 1913, № 5). Записана у с. Пляшів на Волині. Форма куплетна.

Закувала зозуленька. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Записана Леонтовичем у Тиврові на Поділлі. Опрацьована в 1902 році. Форма куплетна.

Було літо. Чумацька пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела* з рукописного зошита «23 пісні». Форма куплетна.

Ой це йду. Обрядова (весільна) пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. І. Демченка

«Українське весілля» (Одеса, 1909 р, № 277). Записана в с. Монастирище на Київщині. Опрацьована в 1915–1916 рр. Форма куплетно-двочастинна

Ой ходила та Маруся. Обрядова (весільна) пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Коношенка (Одеса, 1902, № 95). Записана в с. Обознівці на Херсонщині. Форма куплетна

Ой сивая зозуленька. Лірична пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі зб. К. Квітки «Народні мелодії» (К., 1917, № 74). Обробку здійснено на початку 1920 року. Форма куплетно-варіаційна.

Грицю, Грицю, до роботи. Жартівлива пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Форма куплетна.

Ой лис до лисиці. Жартівлива пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Відомостей про походження її, час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Ой ти знав. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї сотні зб. А. Коношенка (Одеса, 1902, № 81) Записана в с. Нестерівка на Херсонщині. Опрацьована в 1909 році. Є також варіанти цієї пісні з супроводом фортепіано. Форма куплетна.

Добрий вечір, дівчино. Побутова пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Форма куплетна.

Ой сербине. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 1-ї зб. Поліщука – Остаповича (Київ, 1913, № 1) Записана в м. Краснопілля на Волині. Форма куплетна.

Сіно моє, сіно. Лірична пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 3-ї зб. Поліщука – Остаповича (К, 1913, № 4). Записана в с. Лихосілкі на Волині. Форма куплетна.

Про Нечая. Історична пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем зі збірки українських народних пісень М. Лисенка (вип. IV, варіанти «Г» та «Д»). Форма куплетна.

Їхав козак на війноньку. Пісня про кохання, оброблена для жіночого хору *а капела*. Записана Леонтовичем від Я. Греха. Довгий час композитор вважав мелодію народною, та в жовтні 1919 року, побувавши в Кам'янці на Поділлі, він довідався, що автором її є М. Гайворонський. Форма куплетна.

А вже весна. Пісня про кохання, оброблена для жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Обробки її у багатьох варіантах поширено в Україні (М. Лисенка, К. Стеценка, О. Рубця тощо).

Пливе човен. Лірична пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Обробки її у багатьох варіантах поширено в Україні (Лисенко, Стеценко, Сокальський, Хведорович та інші). Форма куплетна.

Тиха вода. Пісня про кохання, оброблена для жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Відомостей про походження й час обробки та ін. не виявлено. Форма куплетна.

Ой три сестриці. Побутова пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з I-ї сотні зб. А. Конощенко (Одеса, 1900, № 78). Записана в с. Збур'івці у Таврії. Обробку для жіночого хору здійснено приблизно в 1917–1918 рр. Форма куплетна.

Нарвала квіточок. Лірична пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. На рукописі Леонтовича помітка «м. Тульчин, 21 дек. 1917 г.». Інших відомостей немає. Леонтович також обробив її для соло в супроводі фортепіано (Леонтович, «Музичні твори», зб. 7, К, 1930, № 1). Форма куплетна.

Ой дай же, Боже. Побутова пісня, оброблена для жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з 2-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 15) Записана в с. Троща на Волині. Форма куплетна.

Калино-малино. Бурлацька пісня, оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. Взята Леонтовичем з ч. 1-ї зб. Поліщука – Остаповича (К., 1913, № 3). Записана в с. Бурківцях на Волині. Форма куплетна.

Ой сивая та і зозуленька. Обрядова пісня (шедрівка), оброблена для дитячого або жіночого хору *а капела*. З рукописного зошита «23 пісні». Форма куплетна.

Оригінальні твори.

По приїзді до Києва (початок 1918 р.) М. Леонтович під впливом революційного середовища починає активно працювати над створенням оригінальної музики. Відтак з'являються його твори «Легенда», «Моя пісня», «Літні тони» й «Льодолом»¹.

Льодолом. Оригінальний твір М. Леонтовича для мішаного хору *а капела*. Хоч в архіві рукописів Леонтовича твору «Льодолом» немає, але є підстава думати, що його написано в Києві приблизно 1919 року. Форма тричастинна.

Літні тони. Оригінальний твір М. Леонтовича для мішаного хору *а капела*. «Літні тони» являють собою одну з найкращих сторінок творчості останніх років життя Леонтовича. Форма тричастинна.

Моя пісня. Оригінальна пісня для соліста в супроводі хору й фортепіано. У своєму щоденнику (зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського) на початку червня 1919 року Леонтович виписав слова вірша К. Білиловського «Моя пісня». Тут же поруч накреслив мелодію партії тенора (соло) та хоровий супровід цього твору. На чистовому примірнику композитор датує закінчення твору: «17 вересня 1919 р., Київ». Форма куплетно-варіаційна.

Легенда. Оригінальна пісня для соліста в супроводі хору й фортепіано. Твір написано Леонтовичем у Києві з нагоди відзначення ювілею поета М. Вороного восени 1918 року. Вперше «Легенду» виконував хор О. Кошиця в Києві 31 грудня (ст. ст.) 1918 року. Форма куплетно-варіаційна.

Уривки з незакінченої опери «На русалчин Великдень».

Опера «На русалчин Великдень» залишилася незакінченою через трагічну загибель композитора і, як відомо, має ескізний характер. У збірці подано окремі уривки з опери в обробці М. Вериківського.

ДУХОВНІ ПІСНЕСПІВИ

За матеріалом статті М. Гордійчука

(надрукованої у ж. «Музика», 1992, № 1, с. 18).

В останні роки повернуто до художнього життя забуті або раніше невідомі твори Миколи Леонтовича. Найбільший та найвидатніший з них – опера «На Русалчин

Великдень», яку відредагував та оркестрував М. Скорик. Поетична «Прелюдія» для хору *а капела* з'явилася на сторінках нашого журналу під час відзначення століття від дня народження композитора. До числа новознайдених належать і ті, що увійшли до збірника «Хорові твори на народні теми», випущеного в 1987 році Б. Луканюком, і

¹ Від редактора–упорядника В.К. У виданні 1970 р. використано поетичний текст В. Сосюри, так як поезії Гр. Чупринки були заборонені цензурою. У цьому виданні повертаємо оригінальні тексти творів. Разом з тим, вірші В. Сосюри мають виразну художню експресію і заслуговують на увагу читача. То ж подаємо їх у виносці:

ЛІТНІ ТОНИ

Б'є і рве зими закови,
Мов гарматами, грозиво
Криги креше срібло
Непокірний наш Дніпро.

На загони шле загони,
Мов мечі, гримлять по броні,

Все клекоче і реве,
На старе іде нове.

Сонця, сонця з небозводу
Сяє зір ясний...

Не здолає тьма народу,
Як зима весни.

ЛЬОДОЛОМ

Сяйвом радісним повите,
Наче море, дише жито у сині,
у сині гони.

Синє все, усе безкрає,
І під вітром облігає
мак червоний.

Мов життя кругом сміється,
Жайворон у небі в'ється,
пахнуть луки.

Десь далеко дзвонять коси
І спадають на покоси
пісні звуки.

З неба вечір тихо сходить,
Тонким золотом обводять
небокраї...

Грайте, струни серця чулі!
Закувала десь зозуля
в синім гаї.

«Зорі» в перекладенні для солістки й хору, здійсненому Лесею Дичко (див.: Музика, 1991, № 5).

Проте невідома спадщина великого композитора цим не обмежується. Він є автором чудових обробок народних колядок (християнського змісту) і псалмів, а також кількох більших культових творів для виконання в церквах, зокрема автокефальних. При цьому Леонтович використав або канонічні мелодії, що усталились у православних культових співах із давніх-давен, або ж писав оригінальні композиції у стилі й характері того пласта української музичної культури, котрий складався і розвивався в умовах (на жаль, далеко не завжди безхмарних) існування національної держави.

Микола Дмитрович (до речі, як і його сучасник О. Кошиць), мабуть, дуже любив і шанував духовні піснеспіви, віддавав їм високі почуття людини й митця. Вони звучали впродовж століть, шліфувались у виконавській практиці і, по суті, поступово втрачали культову догматику й елементи схоластики, якими їх наділяла специфіка церковних уставів, ставали самобутніми виразниками народних прагнень, переживань і настроїв. Саме це, як і щирість та душевність давніх піснеспівів, найбільше приваблювало композитора.

До числа творів, заснованих на справжніх народних мелодіях, належать дві християнські за змістом колядки: «Що то за предиво» й «Пречиста Діва». В обох мовить-

ся про народження Христа й переслідування немовляти іудейським царем Іродом. Народність їх підкреслена в поетичних текстах і мелодиці. Обидва зразки Леонтович записав на Поділлі. Першу колядку він гармонізував під час війни (1914–1918 рр.), другу – після 1917 року.

«Що то за предиво» справляє враження традиційної аранжировки: автор вживає скромні засоби для обробки мелодії. Та, незважаючи на це, пісня наближається до оригінальних творів композитора, настільки яскраво проявилися у ній індивідуальні стильові риси. Це впливає з прагнення домогтися самостійного руху голосів, котрі набувають значення виразних мелодій, у фактурі, в самобутньому, типово леонтовичівському відхиленні в субдомінантову сферу мислення.

Друга колядка – «Пречиста Діва» – близька до характерних для митця куплетно-варіаційних структур. Зважаючи на певну «культовість» фольклорного зразка, автор користувався переважно хорально-акордовою фактурою. Кожний куплет представлений тут у нових звукових барвах, залежно від конкретного словесного змісту. В процесі гармонізації варто відмітити бажання композитора застосувати різні тембри хорових груп.

Треба сподіватися, що подані тут чудові хори М. Леонтовича швидко знайдуть виконавців, котрі збагатять ними власний репертуар.

Від редактора-упорядника. Наше нинішнє видання, задумане як публікація повного корпусу творів М. Леонтовича, значно поповнилося творами сакрального змісту, що увійшли в церковний та культурний обіг в останнє десятиліття ХХ століття. Цьому потужно слугувала виконавська діяльність знаменитого муніципального хору «Київ», особливо його художнього керівника, лауреата Національної премії імені Т. Шевченка, талановитого хормейстера Миколи Гобдича, який уклав збірку «Микола Леонтович. Духовні твори» (Київ: Бібліотека хору «Київ», 2005). З його люб'язного дозволу ми передруковуємо декілька зразків, що не увійшли до збірки «Микола Леонтович. Хорові твори» (Київ: «Музична Україна», 2005), а саме: 16 окремих духовних піснеспівів, 9 додаткових номерів до Молебну подячного та 9 додаткових вставок до «Літургії святого Іоанна Златоустого».

Джерелом нотного тексту сакральних творів М. Леонтовича, укладених М. Гобдичем для публікації, були рукописи, що зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), Ф. 1, од. зб. 36424 (далі зазначаємо як *Автограф*).

До друку окремих сакральних хорів додано композиції, створені М. Леонтовичем у різні часи, включно із спробами семінарського періоду. Вони писані на канонічні, переважно церковно-слов'янські тексти. У виданні М. Гобдича вони фіксовані українською літерацією. Тут маємо окремі розгорнуті піснеспіви, з деякими позначками М. Гобдича, зробленими ним при розшифровці рукописів М. Леонтовича та підготовці їх до виконання. Є також і невеликі за обсягом (від 4, 6 тактів до 16) хоральні вставки, що включаються до обиходового релігійного дійства (Єктенії, для Апостола, для Євангелія, для молитви Господа) під час Літургії, Молебну подячного та інших обрядів.

КОМЕНТАРІ МИКОЛИ ГОБДИЧА

Іже херувими I. Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36297, з 23 такту – од. зб. 36434. Повністю опубліковано вперше М. Гобдичем. В Автографі нумерація Херувимських відсутня.

Іже херувими II (грецького розспіву). Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36301.

Іже херувими III (подібно «Во всю землю»). Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36363; од. зб. 36418. Опубліковано вперше М. Гобдичем.

Іже херувими IV (подібно «Чашу спасенія»). Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36298, з 67 такту – од. зб. 36341. Перша частина «Іже херувими» та заключна «Яко да Царя» знаходяться у різних одиницях зберігання, проте по стилю близькі, що дозволяє їх скомпонувати в один твір. 31 травня 1918 р.

Іже херувими V (подібно «Спасенія соділал Єси»). Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36299. Повністю опубліковано вперше М. Гобдичем.

Іже херувими VI (Софронівська). Автограф зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36300. Повністю опубліковано вперше М. Гобдичем.

Нині отпущаєши I (для мішаного хору) – *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36288. 14–16 серпня 1908 р.

Нині отпущаєши II (для чоловічого хору). З Поділля. *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36347. 30 травня 1919 р.

Світе тихий I (*a-moll*). *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 42000. 16–19 червня 1906 р.

Світе тихий II. *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36270. 2 червня 1919 р.

Світе тихий III (Київського розспіву). *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36418. Опубліковано вперше М. Гобдичем.

Господь воцарися (Прокімен всенічної у суботу ввечері). *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36270. 2 червня 1919 р.

Богородице, Діво. *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36325. Опубліковано вперше М. Гобдичем.

Хваліте ім'я Господнє (*F-dur*). *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36438. Повністю опубліковано вперше М. Гобдичем. В *Автографі* в 6-му такті в тенорів друга четвертна нота *re* першої октави (за аналогією з тактом 24), а у 8-му – друга вісімка *соль* першої октави (за аналогією з тактом 26). У 59-му такті у сопрано – *соль* другої октави.

Милість миру; Тебе поєм. Перший твір диптиху «Милість миру» зберігається поміж чорнових автографів хорових творів М. Леонтовича – Інститут рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 36363. Опубліковано вперше М. Гобдичем. Другий твір диптиху «Тебе поєм» маємо у списку хорових партій – Ф. 1, од. зб. 36330. Опубліковано вперше М. Гобдичем.

Ангел вопіяше (Великодній задостойник). З Поділля. *Автограф* зберігається в Інституті рукописів НБУВ, Ф. 1, од. зб. 1147. В *Автографі* в 14-му такті у тенорів 4-та нота четвертна – *мі* першої октави. 18 травня 1919 р.

Молебен подячний Господу Богу доповнився хоральними вставками – **Велика єктенія, Для Апостола, Всяке диханіє, Для Євангелія, Потрійна єктенія, Для молитви Господа**. Із більш розгорнутих за формою – тропар **«Спаси, Господи, люди Твоя»** (в

Автографі в тактах 9 і 13 перша нота ціла – ∞ , у М. Гобдича половинна – $\frac{1}{2}$); прокімен **«Воспою Господеві»** (в *Автографі* подвоєння у баса *ля* в малій і великій октавах в двох останніх акордах відсутнє); **«Многая літа»** (в *Автографі* подвоєння у баса *соль* в малій і великій октавах в двох останніх акордах відсутнє. 19 березня 1919 р.).

Номери уведені до **«Літургії святого Іоанна Златоустого»** у нашому виданні зазначено літерковими позначками біля цифри номеру (як от – 1; 1а), так як за базову нумерацію беремо ту, що зафіксована у склографі авторського рукопису 1920 р. з українською підтекстовкою.

2 а. Мала єктенія. У *Автографі* третя від кінця нота *ля* (з ферматою) четвертна (а не половинна).

8. Частина **«I Духові Твоєму»** у збірці М. Гобдича має назву **«Для Євангелія»**.

9 а. Потрійна єктенія. В *Автографі* друге прохання (2-й такт) повторюється двічі. Перше прохання (1-й такт) взято із **«Великої єктенії»**. В *Автографі* перше потрійне прохання (3-й такт) іде третім, а друге потрійне прохання (4-й такт) – першим.

10 б. Єктенія за оголошених.

11 а. Херувимська пісня (Заздравна). С. Богданов записав на Поділлі.

11 б. Благальна єктенія. В *Автографі* відсутнє октавне подвоєння баса в другому такті (*ре* великої октави).

11 в. Отця і сина.

11 г. Вірую. Оригінал нотного тексту – *Автограф* хорових творів М. Леонтовича; Інститут рукописів НБУВ, Ф. 1; од. зб. 36261. У піснеспіві **«Вірую»** редаговано хорові педалі (у квадратних дужках – оригінал); у 2–10 тактах хорова педаль виписана без пауз (в оригіналі хорова педаль інколи переривається на окремих словах *solo*); у 11 такті ритмізовано *solo Basso*.

13. Милість миру (II). В *Автографі* подвійний **«Аміль»** (такти 51–52) відсутній (взято із видання за редакцією доктора П. Маценка). Додаємо і парний до нього хор **«Тобі співаємо»**.

20 а. Єктенія подяки.

21 а. Слава Отцю і Сину. Варіант **«Слава»** (від 3-го такту) взято із № 3 (такти 1–9). Варіант заключного **«Аміль»** взято із закінчення № 14 (**«Достойно є»**, такти 49–51).

КОМЕНТАРІ РЕДАКТОРА-УПОРЯДНИКА

Як зазначалось у передмові, базовим матеріалом для нового видання хорових творів М. Леонтовича стала збірка 1970 р. під загальною редакцією М. Гордійчука. Обсяг розширено за рахунок додання ряду нових публікацій, що з'явилися у 1980–2005-і роки. Нотні тексти духовних колядок **«Пречиста Діва»** та **«Що то за предиво»** взяті з їх першодруку у ж. „Музика” (1992, № 1), як і **«Прелюдія»** (1977, № 4) та звірені з наступною публікацією у збірнику під редакцією відомого леонтовичезнавця Володимира Іванова (М. Леонтович. Духовні хорові твори. – 1993).

Сакральні колядки **«Дивная новина»**, **«Небо і земля»** та **«У нашому дворі»** надані для публікації відомим вченим у галузі духовної музики Мстиславом Юрченком. Церковна версія тексту хорової обробки **«Щедрика»** – **«Ой на річці, на Ордані»** взята з хорових партій, що з репертуару хору **«Відродження»** (керівник М. Юрченко), від співака хору й хормейстера М. Кузика. Хорова транскрипція непублікованого романсу М. Леонтовича на вірші Б. Грінченка **«Зорі»** здійснена видатною українською композиторою Л. Дичко, теж вперше була опублікована у ж. «Музика» (1991, № 5).

До цього видання увійшли три твори М. Леонтовича, опубліковані відомим дослідником Леонтовичевої творчості Богданом Луканюком (Хорові твори на народнопісенні теми. – 1987). Зокрема, у примітках до «Дударика» Б. Луканюк зазначає: „За жанром – це весільна пісня-хоровод, який, однак, послужив композиторові темою хорового рекієму, де у метафоричних образах життя, смерті і безсмертя народного музиканта порушується важливе питання невмирущості його творчої спадщини” (с. 21).

У публікації відновлено четверте проведення теми, що найбільш відповідає логіці розвитку музичної форми твору. А закладений у ній різкий динамічний та фактурний контраст, на думку дослідника, найбільш відповідає ідейно-художній концепції твору (див.: Луканюк Б. „Дударик” М. Д. Леонтовича // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 1. – С. 58–65).

Зі збірки Б. Луканюка взято й дві обробки народних пісень, що були там надруковані вперше – «Через село» та «Ой піду я в долину». У примітках до обробки «Через село» зазначено: «Це один з останніх творів М. Леонтовича, написаний 18 жовтня 1920 року в м. Тульчині (до речі, в один день з хором „Синє море”), мабуть, спеціально для організованого приблизно в той час Тульчинського державного хору (пізніше – ім. М. Леонтовича). В основу двочатинності ($A^{(4)} + A_1^{(2)}$) цієї мініатюри-бурлески лягла хороводно-ігрова веснянка з приспівом. Записав її композитор від Н. Танашевич у квітні 1920 року в с. Стражгород Теплицького району Вінницької області» (с. 22).

У примітках до створеної ймовірно влітку 1918 р. хорової обробки «Ой піду я в долину» Б. Луканюк, який за чернетковими записами М. Леонтовича реконструював цей твір, зазначає: «Як тему хорового скерцо композитор використав весільну мелодію, що походить з селища Монастирище Черкаської області, але вніс у мелодію деякі зміни: записав її в тактовому розмірі $\frac{3}{2}$, а не $\frac{3}{4}$, як у запису Ів. Демченка (Демченко І. Українське весілля. – Одеса. – 1905. – № 251), збільшивши відповідно ритмічні тривалості вдвічі, а також відмінив мелодичну зв'язку, що згладжує цезуру між другою мелодичною фразою та її повторенням: (с. 22–23)».

З релігійних творів М. Леонтовича до 1990-х років друкувався лише кант «Ой зійшла зоря», з огляду на його історичну тематику. Публікацію духовних творів «Христос воскрес», Херувимська (Грецького розспіву), «Хваліте ім'я Господнє» (наспів Києво-Печерської Лаври), «Дивное ім'я Твоє, Спасе», «Отця і сина», твори з Молебну подячного «Царю небесний», «Бог Господь», «Тобі Бога хвалим», релігійні канти «Св. Івану Богослову» та «Ой зійшла зоря», а також «Многая літа» завдячуємо професору М. Юрченку, який надав вивірені ним тексти творів М. Леонтовича, що входили до видань «Духовно-музичні твори українських композиторів ХХ ст.» (К. – 2004; упорядкування і редакція М. Юрченка). Для зв'єрення нотних текстів було переглянуто й видання «Збірник літургійних співів. Присвячений тисячоліттю Української православно-

ної церкви» (редакція В. Завітневича. Видання УПЦ в США. 1988).

«Служба Божя на Літургії св. Іоанна Золотоуста», більш відома під назвою «Літургія св. І. Златоустого» М. Леонтовича загально визнана як один з найвидатніших сакральних творів християнської церкви. Масштабний хоровий цикл було скомпоновано 1919 р. на канонічні тексти, писані церковнослов'янською мовою, 1919/1920 рр. композитор уклав його на українські канонічні тексти. У новому ХХІ столітті ця Літургія здійснює особливу духовну місію – вона своєю хоральною музикою служить високій екуменічній ідеї на теренах України та ширше, де діють церкви української діаспори.

Дослідник церковної музики М. Юрченко зазначає: «Твори, що складають Літургію, були написані в різний час, починаючи з обробок подільських та галицьких церковних мелодій (під час навчання Леонтовича в семінарії) і закінчуючи авторськими композиціями, створеними в 1919 р. Тому цикл стилістично неоднорідний» (Історія української музики. Т. IV– К., 1992. – С. 112). Відбитки авторського тексту Літургії на склографі (1920 р., українською), що зберігаються у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського НАН України (Фонд М. Грінченка), були зв'єрені з нотами Літургії (1919 р., церковнослов'янський текст), відповідно послідовності номерів та зазначення темпоритміки (в українськомовному варіанті темпи не зазначено, бо, вочевидь, регенти виконували хори відповідно сталих церковних традицій). У нашому виданні використовуємо затверджені нині канонічні тексти української церкви. У подальшій церковній співочій практиці ряд номерів Літургії, що найчастіше виконувалися як окремі сакральні піснеспіви, зазнали ряду незначних змін. Найбільш суттєве розходження спостерігаємо у першому періоді № 12 «Милість спокою»; у нотах, виданих і М. Гобдичем, і М. Юрченком, написано «Милість миру», що суттєвіше відповідає філософській тезі канонічного тексту.

Музична партитура для сопрано (S. А.) та тенора (Т. В.) з темпом Moderato та динамікою mp. Текст: «Милість миру, жертву хвалим». Нотация складається з двох тактів у 4/4 ритмі. Сопрано та тенор виконують паралельні мелодії. Під нотами вказано літери «Милість миру, жертву хвалим».

Цей твір традиційно йде у формі диптиху, як при обряді, так і в концертній практиці: «Милість миру» і «Тобі співаємо».

У ключовому творі Літургії М. Леонтовича «Молитви Господній» (№ 15) у ряді видань є різночитання: деякі публікації подають у теноровій партії 5-ю ноту 2-го такту «ля» – у нас «до», як у рукописі 1920 р. Переконані, що так вірно, бо зумовлено логікою проведення секстового дуету сопрано й тенорів.

Окремий коментар редактора-упорядника щодо світового шедевр М. Леонтовича. Із розвідок останніх років у царині леонтовичезнавства (з грудня 2013 р.) привернув увагу багатовекторний аналіз загальновідомої хорової мініатюри «Щедрик» (яку не випадає якось назвати «обробкою»), що було пов'язано з наближенням 100-річного ювілею її виконання та загальносвітовою популярністю як серед співацьких колективів, так і серед композиторських трансформацій (понад 300 версій вокальної, інструментальної, експериментально-шумової музики).

«Щедрик» в опрацюванні Миколи Леонтовича став унікальним явищем світової культури. Він привернув увагу мільйонів, з-поміж яких були й музиканти, фольклористи, філологи, філософи та теологи¹. Первісний архетип із серії так званих народних примітивів наші пращури від язичницьких часів вважали магічною формулою – своєрідною мантрою, що заворожувала, гіпнотизувала людину. Головними психологічними чинниками дії цієї «магії» були незмінна повторюваність мотиву – *ostinato-stabilitas* – та безперервність руху – *perpetuum mobile*. Навіть сила слова (*verbe*) поступилася перед музично-психологічним началом. Це явище, переконана, привернуло увагу такого геніального Майстра від музики, як М. Леонтович, коли він обирав зразки для свого композиторського шкідця.

Вивчення нотного тексту «Щедрика» дозволило вирізнити кілька векторів аналізу, зокрема й не зовсім типових для музикознавства (без сумніву, при достатній прискіпливості їх може бути більше)². Лише частково позначу музичний, вербальний, графічний і нумерологічний вектори, що розкривають нові грані універсального мислення українського митця.

Головне зерно твору – чотиризвучний мотив-мантра. Він повторюється з проведенням у всіх партіях 68 разів! Саме «зерно» у півтора тони (інтервал малої терції) відноситься до найдавніших архетипів, так званих «фольклорних примітивів». Текстове першоджерело має зв'язок із дохристиянською добою, коли новий рік починався ранньої весни – із поверненням в Україну ластівок (тобто з 14 березня).

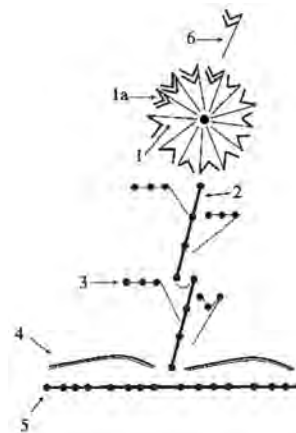
На сьогодні утвердилося три варіанти тексту «Щедрика» – два українською мовою, один англійською. (Ще в 1920-ті роки за кордоном були спроби зробити переклади української щедрівки французькою, німецькою, англійською, але вони не закріпилися в культурному обігу). Другий текстовий варіант українською – «Ой на річці, на Ордані» – також друкуємо у нашій збірці (с. 27.). Поширення цієї текстової версії в середовищі подільської інтелігенції, духовництва, селян засвідчило жанрову метаморфозу

твору, а саме – переведення його зі щедрівок до колядок, пов'язаних із темою народження Христа.

Після тріумфальної ходи світами разом із капелою О. Кошиця (з 1919) «Щедрик» отримав англомовну версію тексту. Ні, це не переклад з української, а цілком оригінальний вірш, відповідний жанру колядок, і співалося в ньому про різдвяні дзвони: «Hark how the bells» / «Виразно чути дзвіночки». Його в 1930-ті рр. склав диригент-хормейстер, учитель музики Пітер Вільховський (прізвище красномовно свідчить про етнічне походження автора слів), а надрукувала вперше слова з музикою фірма «Carl Fisher, Inc.» у США в 1936 р. під назвою «Carol of the Bells» – «Колядка дзвіночків»:

Hark how the bells
Sweet silver bells
All seem to say
Throw cares away...

Імпульсом для графічного аналізу стали дослідження у сфері синтезу мистецтв, зокрема світломузика, якою в короткий «київський період» життя протягом 1919–1920 рр. переймався й М. Леонтович. Мені забажалося поглянути на Леонтовичевого «Щедрика» в графічних орнаментальних

образах. Диво – його поспівки перевтілилися в абрисі ніжної квітки, що зростала вертикально вгору.

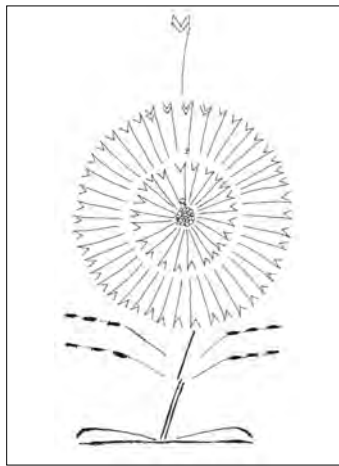
У ній яскраво виокремилися 6 елементів: 1) споконвічне «зерно» в прямому виді, де 68 повторів (зокрема й виокремлений останній) – 68 «бутон-пуп'янок»; 1-а) рефлексія «зерна» – верхньотерцієвий підголосок (17-й такт, Сопрано: «В тебе товар весь хороший...»); 2) лінарне «стебло» – спочатку низхідний рух в альтів (5-й такт, «Стала собі»), а далі – в альтів і тенорів (9-й такт, «щебетати»); 3) листячко із «зубчиками»-акцентами (21-й такт, «В тебе товар весь хороший...»); 4) хвилясті «трави-ковили» (25-й такт, Сопрано: «В тебе жінка чорноброва»); 5) ґрунт – бурдон (17-й такт, бас: «В тебе товар весь хороший»); 6) бутон-пуп'янок (68-й такт, дует *coda*: «ластівочка»).

¹ «Щедрик» М. Леонтовича вперше надруковано 1918 р. у збірці «З народної пісні». Того року, згідно з універсалом гетьмана П. Скоропадського, інтенсивно почали впроваджувати україномовну культуру, науку й освіту.

² Більш детально див.: Кузик В. «Щедрик» Миколи Леонтовича: аналіз-stretta // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання. – Дрогобич, 2013. – Вип. 7. – С. 6–11; Кузик В. Візерунки звукографіки: Таїна «Щедрика» і «Дударика» Миколи Леонтовича // Sower (Сівач) [USA, Ukrainian Catholic Eparchy of Stamford]. – 2015. – 27 December. – Р. 11; Кузик В. «Щедрик» в опрацюванні Миколи Леонтовича: Спроба полівекторного аналізу (до 100-річчя українського шедевр) // <http://mus.art.co.ua> – 2016 (у 2-х ч., 22 і 23 грудня); Кузик В. Універсальні коди «Щедрика» в опрацюванні М. Леонтовича: Спроба полівекторного аналізу // Слово Просвіти. – 2016. – № 52. – 29 – 31 груд., тощо.

Можна збагатити малюнок квітки напластуванням всіх 67-ми пелюсток-мотивів (бо останній 68-й – *coda*). Суттєвий феномен – універсальні закони людського мислення виявилися спільними як для музичного інтонування, так і для графічного малюнку. Вони оформилися в одвічний символ-орнамент «Квітки життя» з бутонем-пуп'янок – паростком у майбуття.

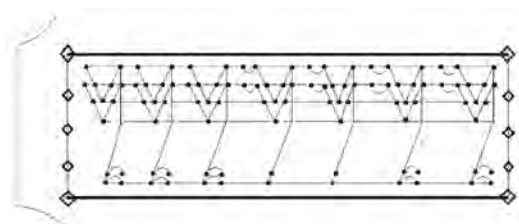
Згодом нова візуальна інформація дозволила мені асоціативно вирішити проблему змалювання квітки «Щедрик». А саме – розкішна троянда південного порталу собору Паризької Богоматері. Вона утворює «квітку – сонячну розетку». Розширюючи значення символу солярної квітки-розетки, що є в багатьох культурах людства всієї

планети, вбачаємо його вживання в сакральних знаннях, де він означає первісний символ душі (духу), а саме – «повітря – дихання», сила космічної життєвої енергії (як на санскриті, так і давньоукраїнською це звучало так – «хара»/«харе»; згадаймо, «характерниками» називалися люди, які володіли цією силою).

Такий символ бачимо на пояській хустині, вишивці на грудях, рукавах, покріві голови Богоматері Оранти в куполі Софійського собору (Софія – вища премудрість), намолених іконах Богоматері. Його модифікацію як хреста з розширеними на кінцях раменами зафіксували хрести Мальтійського ордену та запорозького козацтва, нагородні хрести сучасної України. Вишивані символи солярної квітки-хреста прикрашають святкові ризи ієреїв вищого сану.

Тож відповідно до французької розетки-троянди я перевела в графіку квітку «Щедрик». Однак, якщо точно йти за абрисом нотної лінії, виходить не троянда, а пишна подіська волошка-блатка із загостреними кінчиками пелюсток. Спробувала те намалювати: у внутрішньому колі 23 пелюстки, у зовнішньому – 44. А останній пелюсток-«пуп'янок-ластівочка» – злетів догори.

«Дударик» Леонтовича має інший графічний взір, що розгортається по горизонталі, контури якої означив інтервал чистої квінти:

Нумерологічний вектор аналізу. Відомо, яке вагоме сакральне значення мають цифра й число у Святому Письмі та інших сакральних знаннях. Їх там шанобливо називають «фігурою». Не останню роль у моєму бажанні звернутися до нумерології зіграло вмотивування М. Леонтовичем пісні «Дударик» як позасвідомого музичного авторського образу (звукового «автопортрету»), де текст і наспів відповідали його художній природі, а число «сім» було кодовим – «на щастя, на долю».

Ще більше вразив підрахунок виокремлених мною тематичних зерен у «Щедрику»: 68 разів повторено «зерно» + 4 рази показано його верхньотерцієве віддзеркалення + 1 раз у коді = 73, що при перерахуванні $7 + 3 = 10$; цифру 0 не враховують, тож залишається число 1 = символ «Deus», «Бог». Дивним чином знову вийшли на універсальні загальнолюдські символи.

Від редактора-упорядника та авторки вступної статті. Висловлюю щирі вдячність Валентині Пономаренко – колишній директорці видавництва «Музична Україна», яка причетна до видання творів митця у 2005 році, Богданові Кривоусту – нинішньому директору видавництва, талановитому композитору, лауреату премій ім. М. Лисенка, Л. Ревуцького та Б. Лятошинського, який спромігся включити видання унікального творчого доробку українського генія хорової музики М. Леонтовича до реєстру Національних видавничих програм. Глибоко вдячна всім, хто доклав своїх зусиль до здійснення цієї великої праці: Ладі Ляховій – сумлінній музичній редакторці видавництва, Олександрові Тарасенку – заслуженому діячу мистецтв України, голові Хорового товариства ім. М. Леонтовича при Всеукраїнській музичній спілці, хоровому диригенту Національної опери України; Миколі Гобдичу – заслуженому діячу мистецтв України, лауреату Національної премії ім. Т. Шевченка, художньому керівнику ушавленого хору «Київ»; Мстиславу Юрченку – лауреату премії ім. М. Лисенка, диригенту-хормейстеру, професору, доктору філософії (мистецтво); архимандриту Кирилу (Говоруну) – доктору філософії, науковому співробітнику університету Лойола-Мерімаунт в Лос-Анджелесі (США), Михайлу Найдану – перекладачу, письменнику, професору славістики в Університеті штату Пенсильванія (США), Ігорю Юдкіну – професору, доктору мистецтвознавства, член-кореспонденту Академії мистецтв України, науковцю Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Світлані Буджак-Жонес – докторці соціолінгвістики мов, перекладачці (США), Олесі Коцюмбас – координаторці Програми Фулбрайта в Україні, художникам Миколі Гончарову та Євгенію Ляхову, редактору Тарасу Бакуну, хормейстерам Ірині Душейко, Оксані Летичевській, Миколі Кузику, Артему Ковальову, Роману Рудницькому, а також Ірині Ліпченко, Ганні Макаренко, Улянні Яненко.